

Lev Vygotsky'nin Gelişim Psikolojisi Ekseninde Çocukların Dini Gelişimi¹

Religious Development of Children on the Axis of Lev Vygotsky's Developmental Psychology

Tamila ALIEVA

ORCID: 0009-0000-3270-334X

Dr., Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri A.B.D. Din Psikolojisi Bilim Dalı Kayseri/Türkiye, tmlaliyeva@gmail.com

*Makale Bilgisi/Artic Info: Gönderildi/Received: 03.10.2024 Düzeltme/Revised: 11.12.2024
Kabul/Accepted: 12.12.2024*

Araştırma Makalesi /Research Article

Atf /Cite as Alieva, T. (2024). Vygotsky'nin Gelişim Psikolojisi Ekseninde Çocukların Dini Gelişimi. Antakiyat, 7(2), 238-264

Öz

Bu çalışmanın amacı, L. S. Vygotsky'nin Gelişim Psikolojisi çerçevesinde bilişsel ve kültürel gelişim bağlamında bireylerde dini gelişimin nasıl oluştuğunu incelemek ve anlamaktır. Bu hedef doğrultusunda, öncelikle Vygotsky'nin yaşamındaki dinin rolü ve çalışmalarındaki dini unsurlar araştırılmıştır. Vygotsky'nin devrim öncesi düşünceleri, Yahudi meselesi etrafında şekillenmiştir. Farklı siyasi akımları eleştirerek, Yahudi ulusunun ruhsal yeniden doğuşunun yalnızca Yahudilikte gerçek bir temele sahip olduğuna inanıyordu. Sosyalizm ve K. Marx'ın teorilerine karşı sert muhalefet gösteren Vygotsky, adalet ve ortak iyilik arayışında bulunmuş ve dönemin zorluklarını yaşamıştır. Devrim sonrası ise "ateizmin parlak ışığı" altında gerçeği aramaya devam etmiş; bu arayışını Yahudilikte değil, bilim alanında sürdürmüştür. Makalede, dini bilinç, düşünce, dini duygular, sosyal gelişim, dünya görüşü ve kültürel gelişim gibi konular incelenmektedir. Vygotsky'nin sihirli düşünce ve zihinsel işlevleri işaret-sembolik araçlar aracılığıyla gerçekleştirdiği araştırmalara dayanmaktadır. Dini bilinç, tarihsel süreçte yapılanmış kültürel araçlar olarak tanımlanmaktadır. Vygotsky'ye göre, dini bilinç, belirli bir dini geleneğin işaret-sembolik araçlarının içselleştirilmesiyle oluşan psikolojik bir sistemdir ve sosyal kökenli bir yapı olarak insan zihnini ve davranışını şekillendirmektedir. Ayrıca, karmaşık zihinsel süreçlerin ve karakter yapısının uzun bir gelişim süreci sonucunda çevresel faktörler tarafından şekillendiğini vurgulamakta ve duygusal ile bilişsel süreçlerin birliğini savunmaktadır. Bu nedenle, bireylerin psikolojik gelişiminde toplumsal çevre ve kültür ne kadar önemliyse, dini gelişimlerinde de o denli büyük bir öneme sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Vygotsky, Dini Gelişim, Dini Bilinç, Duygusal ve Bilişsel Gelişim, Dünya Görüşü, Kültürel-Tarihsel Gelişim.

¹ Prof. Dr. Ali Kuşat danışmanlığında Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim dalında sürdürülen "LEV VYGOTSKY'NİN GELİŞİM PSİKOLOJİSİNDE KRİZ DÖNEMLERİ VE DİN İLE İLİŞKİSİ" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

GİRİŞ

Lev Semenoviç (Simhoviç) Vygotsky, 17 Kasım 1896'da Gomel şehri (Şu anda Beyaz Rusya sınırları içindedir) yakınlarında bulunan Orşa isimli bir kasabada, bir bankada çalışan işçinin oğlu olarak dünyaya geldi.² Yazarlar, başarılı bir tüccar olan Semen (Simhi) Lvoviç Vygotsky'nin ailesinde doğan Lev Semenoviç'in, Gümüş Çağı kültürü ve Yahudi kültürü ile birlikte eski gelenekleri, dilini, felsefesini ve edebiyatını içeren çevresine özgü bir eğitim ve terbiye aldığını belirtmektedirler.³ Aydınlanma hareketinin temel sloganı, Lev Semenoviç'in çocukluğundan beri içinde bulunduğu durumu tam olarak yansıtmaktadır: "*Evde Yahudi ol, dışarıda insan ol.*" Bu yaşam tarzı, modern eğitilmiş birçok Yahudi entelektüelinin Rus toplumuna entegre olurken Yahudi kimliğini koruma çabasını ifade eder. Bu, "çifte standart" veya "Yahudi bireyselliğinin bölünmesi" değil, tamamen farklı bir yaklaşımı temsil etmektedir.⁴ Vygotsky ailesinin evde konuştukları ana dil Yidiş idi; fakat, Lev Semenoviç'in her iki ebeveyni de birkaç dil biliyordu. Bunun yanında kendisi de altı dil biliyordu. Bu dillerden biri de Tevrat ve peygamberlerin dili olan eski İbranicedi. Lev Semenoviç, Tevrat'ı kendi çabalarıyla öğrenerek geleneksel Bar-Mitzva (ergenlik) törenine hazırlanmıştı. Bu törende kendi yazdığı eski İbranice konuşmayı yaptı. Bar-Mitzva'ya hazırlanırken özel bir rehberden destek aldı. Lev Semenoviç, Yahudiliğin yasalarını, dualarını ve geleneklerini biliyordu ve Tevrat'ın yanı sıra Talmud ve diğer inançla ilgili kaynakları da incelediği arşiv araştırmalarıyla kanıtlanmıştır.⁵

Vygotsky ilk eserlerinde eylemsizlik ve iradesizlik, Yahudilerin haklarından mahrum olması ve kaderle başa çıkmak için radikal çabalar gerektiği gibi konulara vurgu yapmıştır. Krizden çıkış için çalışma (iş) ve kültürün rönesansı, ana temalar olarak görülür. Vygotsky'nin kültürel misyonerliği ve yeni bir toplum ve insan yaratma isteği, devrim sonrası ülkede iktidara yerleşen sloganlarla uyum içindedir.

Devrim, genç Vygotsky'ye baskıdan kurtulmayı ve yeni bir dünyanın kapılarını açmayı vaat etmiştir. Vygotsky, Yahudileri, dünya tarihinde önemli bir rol oynayan bir halk olarak tanımlarken, bu acı çeken halkın seçilmiş olduğunu ve bu seçilmişlik mührü ile işaretlendiğini belirtir. Onun çalışmalarında, Yahudi sorunu ve dünyanın geleceği genel olarak ele alınır. Bu nedenle Yahudi sorunu onun için büyük bir değere sahiptir. Lev Semenoviç, bu seçilmişlik ve aynı zamanda çaresizlik meseleleri ile ilgili tüm görüşlerine 1914-1917 yılları arasında kaleme aldığı yayınlanmamış tüm eserlerinde yer verir.⁶ Vygotsky'ye göre, Yahudi halkının etkisizliğinin kökleri geçmişine dayanmaktadır: "Yenilgi ve dış çöküş üzerine kurulu, yok oluş üzerine inşa edilmiş tarihimiz... Güçsüz Yahudilik, sadece ulusal iradeyi kaybetmedi, sadece onu dağıtmadı, aynı zamanda tamamen yabancı bir iradeye boyun eğdi, başka bir iradeye, Yahudi tarihine dışsal bir iradeye - dünya tarihine."⁷

² "Vygotsky Lev Semenoviç. İdei Pedagogiki i Vospitaniya", (Erişim Tarihi 17.02.2015), <https://pedsovet.su/publ/188-1-0-5564>.

Mart 1917'nin sonlarında yayınlanan "Avodim hoinu"⁸ adlı makalesinde Vygotsky, Yahudiliğin derin bir düşüş yaşadığını ve ulusal bilincin bir rönesansla yeniden canlanması gerektiğini ve yalnızca o zaman ulusal iradenin canlanacağını belirtir.⁹ 1917 yılının sonbaharında, bu rönesans umudu devrimle birlikte ortaya çıkar ve kısa sürede trajik bir atmosfer oluşur. Bundan sonra ise Mesih'in bahsi ve Tevrat alıntıları Vygotsky'nin metinlerinden kaybolur.¹⁰

Vygotsky, Yahudi tarihinin sosyolojik bir bakış açısıyla ele alınmasına ve "Darwinizasyon" sürecine karşı çıkarak, bu tarihsel mirasın derin sınırlarını ve ulusal kimliğini koruma mücadelesi verir. Genç Vygotsky'ye göre, sosyalizm genellikle maddi doyuma odaklanırken, Yahudilik ruhsal eşitliği Tanrı'ya yönelik bir hedef olarak belirler ve insanları kutsallık ve ruhsal çaba açısından eşit tutar.¹¹

Vygotsky, her dönemde adalet ve ortak iyilik peşinde koşan "Yahudi gençlerden" biriydi. Kendi zamanının zorluklarını bizzat yaşayan Vygotsky, "ateizmin parlak ışığı" altında gerçeği aramaya devam etti. Ancak bu arayışını artık Yahudilikte değil, gençliğinde gerçekleştiremediği umutlarını bağladığı bilim alanında sürdürdü.¹²

1. Vygotsky'nin Çalışmalarında Dinsel Motifler

1.1. Varoluşsal-Dinsel Motifler

On beş yıl öncesine kadar, Vygotsky'nin çalışmalarında varoluşsal-dinsel motiflerin tartışılması, bilimsel psikoloji tarafından zorlama ve kanıtlanması mümkün olmayan bir husus olarak görülmekteydi. Bu durum Rus psikolojisinin kurucusu olarak kabul edilen Vygotsky'nin imajını zedelemekteydi. Ancak zamanla durum değişti, bilim daha demokratik bir hale geldi ve Rus psikolojisi, diğer alternatif bilimsel yaklaşımlara karşı daha hoşgörülü bir tutum sergilemeye başladı. Bu bağlamda. Z. Shapiro, Vygotsky'nin erken dönem çalışmalarındaki "ruhani pathos ve varoluşsal melodi" kavramlarına odaklanan ilk kişidir. Sobkin ve Klimova, Vygotsky'nin 1916-1917 yıllarında "New Way"¹³ dergisinde yayınlanan gençlik üçlemesinde, E. Fromm'un "sahip olmak ya da olmak" olarak tanımladığı temel değer karşıtlığını ele aldığını belirtmektedir. Vygotsky, "olmak" kavramını dini deneyim, kendi halkının tarihsel

³ Pamyatnaya Knijka Mogilevskoy Gubernii na 1910g. (Mogilev: Gubernskiy statiçeskiy komitet, gubernskaya tipografiya, 1910). 166.

⁴ Kotik-Friedgut B., Friedgut T.H. *History of Psychology*. (2008). V. 11. N1. P. 15-39. 28.

⁵ Zavershneva E. YU., "Evreyskiy Vopros v Neopublikovannih Rukopisyah L. S. Vygotskogo", *Voprosy Psihologii*, (04.2012), 79-99.

⁶ Zavershneva, "Evreyskiy Vopros v Neopublikovannih Rukopisyah L. S. Vygotskogo", 83

⁷ Vygotsky, "Traurniye Stroki (Den 9 Ava)", *Noviy Put*, (1916. No 27), 28-30, (İmza: L. Vygotsky), 28

⁸ Avodim hoinu – "Biz köleydik" (Rabami bili my) (İbranice)

⁹ Vygotsky, "Avodim hoinu", *Noviy Put*, (1917. No 11-12.) 8-10, (İmza: L. S. Vygotsky), 10

¹⁰ Zavershneva, "Evreyskiy Vopros v Neopublikovannih Rukopisyah L. S. Vygotskogo", 84

¹¹ Zavershneva, "Evreyskiy Vopros v Neopublikovannih Rukopisyah L. S. Vygotskogo", 89

¹² Zavershneva, "Evreyskiy Vopros v Neopublikovannih Rukopisyah L. S. Vygotskogo", 98

¹³ New Way – "Noviy Put"

olaylarını yaşama ve onların dini anlamını yeniden inşa etme ve derinleştirme çabasıyla ilişkilendirmiştir.¹⁴

Vygotsky'nin erken dönem çalışmalarında, insan bilişsel yapısıyla ilgili olarak sınırları aşan varoluşsal özgürlük ruhunu bulabiliriz. Onun "Hamlet" üzerine yaptığı çalışma, edebi eleştiri ile felsefi ve psikolojik araştırmanın benzersiz bir birleşimidir. Makalenin ilk sayfalarında, insan varoluşunun kaçınılmaz trajik doğasını savunur: "İnsan varoluşunun temelinde trajik bir gerçeklik vardır; doğum, yaşam, yalnızlık, bilinmeyenin dünyasına terk edilmiş gibi unsurlar insan varoluşunu trajik kılar. Bu nedenle insan, her iki dünyaya da sürekli bağımlıdır."¹⁵ Bir başka yerde Vygotsky, "Ben" in sonsuz ayrılığı hakkında şunları ifade eder: "Bu sonsuz ayrılıkta, keder "Ben" in kendisinde, sen olmadığım gerçeğindedir" (Ben, sen değilim).¹⁶

Vygotsky'nin "Hamlet" üzerine yaptığı çalışmada dini motifleri bağlamında dört ana olay örgüsü belirleyebiliriz: 1) Ölülerin dünyası ile yaşayanların dünyası arasındaki bağlantı sorunu; 2) Günah, ceza ve kefaret konusu; 3) Tanrı'nın takdirinin bilinmemesi sorunu; 4) Ayrılığın üstesinden gelme ve yeniden bir araya gelme sorunu.¹⁷

Vygotsky, 'akıl ilahi yönü'nü akılsızlık olarak tanımlar; bu durum, imkânsız ve irrasyonel olana inanmayı gerektirir. Ayrıca, akılsızlığın akıldan daha derin bir boyutta yer aldığını belirtir.¹⁸ 1926 yılında "Hamlet'in ikinci versiyonunda" sanatsal portre kavramını ele alarak, bir insanın her yönünün kelimeler ve kavramlarla tam olarak ifade edilemeyeceğini, bunun yerine yalnızca görüntülerin, sahnelerin ve durumların doğrudan betimlenmesiyle aktarılacak bir şey olduğunu savunur.¹⁹

Vygotsky'nin dünya görüşünün dikkate alınan özellikleri, çalışmalarının olgun döneminde²⁰ önemli bir gelişme göstermemiş gibi görünmektedir. Bu durumun nedenleri tam olarak net değildir. Belki Marksizm'e olan ilgi, psikolojik araştırmanın genel ilkelerinin geliştirilmesini gerektiren psikolojinin acil görevleri, zamanın sosyal atmosferi ve daha birçok faktör burada rol oynamış olabilir. Her ne sebeple olursa olsun, Vygotsky'nin yaratıcı çalışmalarının merkezi döneminden eserlerini terk ettiği açıkça görünen varoluşsal-dinsel motifler, "Danimarka Prensi Hamlet" (1916) taslağında ortaya çıkmıştır. Ancak, "Hamlet" üzerine yapılan çalışmada ele alınan bazı psikolojik konular hala üzerinde çalışılmaya devam etmektedir. Bu konular, anlam sorunlarına (dışsal, gerçek ve içsel, gizli) odaklanmaktadır. Vygotsky'nin çalışmalarında ayrıca, konuşmanın (dil), kültürün ve insan bilincinin gelişimindeki rolü, konuşma ve

¹⁴ Sobkin V. S. ve Klimova T. A., "Lev Vygotsky o Radosti i Skorbi (Komentarii k Statye 'Mysli i Nastroeniya')", *Kulturno İstoričeskaya Psihologiya* 13 (2017): 72-73, <https://doi.org/10.17759/chp.2017130309>.

¹⁵ Vygotsky, *Dramaturgiya i Teatr*, ed. Sobkin V. S., c. 1, Polnoye Sobraniye Çoçineniy (Moskova: Lev, 2015), 98.

¹⁶ Vygotsky, *Voprosy Teorii i İstorii Psihologii*, 1:287.

¹⁷ Vygotsky, *Voprosy Teorii i İstorii Psihologii*, 1:227.

¹⁸ Vygotsky, *Voprosy Teorii i İstorii Psihologii*, 1:176.

¹⁹ Vygotsky, *Psihologiya İskustva* (Moskova: İskustvo, 1965), 382.

²⁰ Kültürel-tarihsel teorinin ortaya çıktığı dönem.

eylem arasındaki ilişki, bilgi ve eylem arasındaki ilişki ve insan özgürlüğü gibi konular da incelenmektedir.

Vygotsky'nin tüm çalışmalarında insanın kaderi ve kendini gerçekleştirme konularına odaklandığını görebiliriz. Bu temalar Vygotsky'nin bilimsel yaşamında ve insan kaderinde hangi motiflerin ve imgelerin ona rehberlik ettiğini açıkça göstermektedir. Hayatının son notunda ise *“Bu psikolojide yaptığım son şeydir- vaat edilen topraklara girmeden, onlara bakarak Musa gibi yüksek mertebede öleceğim. Beni bağışlayın.”* ifadesiyle bu konudaki kararlılığını vurgulamaktadır.²¹

1.2. Eğitimsel- Dinsel Motifler

Vygotsky, insanın gelişimsel sistemini açıklamak için “yaş” kavramını kullanmıştır. Ona göre, “yaş” her bir küçük gelişim çizgisinin özgül ağırlığını ve rolünü belirleyen bütünsel dinamik bir oluşumdur. Bu kavram, gelişimin sosyal yönü ile ilişkilendirilir. Gelişimin sosyal yönü, çocuğun çevresindeki gerçeklikle olan özel ve benzersiz ilişkisini ifade eder. Ayrıca, bu yön, insanın yaşamı boyunca gelişiminde meydana gelen tüm dinamik değişikliklerin başlangıç noktasını temsil eder.²² Dolayısıyla, gelişimin sosyal yönü, bir bireyin yaşamı boyunca geçirdiği dinamik değişikliklerin başlangıç noktasını oluşturabilir. Ona göre, yüksek zihinsel işlevler sosyal bir süreçtir ve bu, kültürel-tarihsel teorisinde şu şekilde açıklanmaktadır: *“Çocuğun kültürel gelişiminde her bir işlev, önce sosyal olarak sonra da psikolojik olarak, yani önce insanlar arasındaki etkileşimde sonra da bireyin iç dünyasında ortaya çıkar.”*²³ Bireyin gelişim süreci, içinde bulunduğu sosyo-kültürel ortamla birlikte hem doğal tepki verme biçimi hem de ideal biçimin etkileşimiyle belirlenir. Bu nedenle, çocuğun gelişimi sadece doğal ve ideal formların iş birliğiyle gerçekleşebilir.²⁴

Vygotsky'ye göre, ideal formlar dünyası ya da kültür dünyası, çocuğun örnek aldığı veya hayal ettiği kaynaktır. Çocuk, ideal veya kültürel imgeler bulur ve kendi davranışlarıyla karşılaştırır. Bu karşılaştırma, gelişimin temelidir çünkü gelişim, belirli hedefler doğrultusunda gerçekleşir. Çocuğun gelişiminde, çevre önemli bir rol oynar ve çocuğun hedefi genellikle yetişkin gibi olmak ve bağımsız olmaktır. Yetişkin, kültürün ideal biçimi ile çocuk arasında arabuluculuk yapar.²⁵ Çocuklar her dönemde yeni deneyimler yaşamak isterler. Bu nedenle çevrelerinde gördükleri, öğrendikleri ve tecrübe ettikleri konuları tekrar ederler ve bu sayede görevlerinin üstesinden geldikçe daha da bağımsız hale gelirler.

²¹ Zavershneva E. Yu. & Rene Van Der Veera, ed., *Zapiski L. S. Vygotskogo. Izbrannoye*. (Moskova: Kanon, 1917), 608.

²² Vygotsky, *Detskaya Psihologiya*, 4:258.

²³ Vygotsky, *Problema Razvitiia Psihiki*, 3:145. “Sosyal” kelimesi burada “kültürel” kelimesinden daha geniş bir anlamda kullanılmıştır.

²⁴ Vygotsky, *Detskaya Psihologiya*, 4:386-404. İdeal gelişim meselesi, daha sonra Elkonin'in kültürel-tarihsel teorisi çerçevesinde ele alınmıştır.

²⁵ Vygotsky, *Detskaya Psihologiya*, 4:258.

Vygotsky, “gelişimin sosyal yönünü” çocuğun yaşamını etkilerken aynı zamanda zihinsel ve kişisel gelişimindeki değişikliklerle psikolojik yaşın yapısal bir parçası olarak kabul eder.²⁶ Gelişimin sosyal yönü, çocuk ile çevresi arasındaki ilişkiyi vurgular. Çevre kavramı oldukça geniş ve sınırsızdır. Her şeyi içerir ancak sadece çocuğun “algıladığı”, yani onunla ilgili olan şey açıktır.²⁷ Örneğin, bir aylık bir bebek, yatağının üzerine asılı oyuncaklara uzanmaya, onları görmeye ve ilgilenmeye hayatının ilerleyen dönemlerinde başlar.²⁸ Bu sebeple, çocuğun gelişimini anlamak için, çocuğun etkileşimde olduğu veya etkileşim kurmaya çalıştığı çevrenin unsurlarını seçmek daha önemlidir. Vygotsky, gelişimin sosyal yönünü belirleyen iki faktöre odaklanmıştır: çevre ve çocuğun tutumu.²⁹ Çocuğun dışarıdan gelen yönlendirmelerle gerçekleştirdiği faaliyetler nesnel olarak kabul edilebilirken, çocuğun iç yaşamı, duyguları, deneyimleri ve deneyimler düzlemi öznel olarak değerlendirilebilir. Örneğin, aynı durumda bulunan farklı çocuklar farklı şekillerde etkilenebilir. Bir çocuk durumdan az etkilenirken, başka bir çocuk nevrozlar ve sapmalar yaşayabilir. Vygotsky'nin gelişim sürecinde olduğu gibi “dini gelişim” süreci de körü körüne değil, hedefler doğrultusunda gerçekleşir. Yani, çocuğun çevresi gelişimin kaynağıdır, ancak çocuk kendi duygu ve davranışlarıyla kültürel imgeleri bulur, karşılaştırır, hedefler belirler, denemek ister ve kendisi seçer.

Vygotsky'ye göre, bir çocuğun yetiştirilmesi, mevcut sosyal çevresine değil, ileriye dönük bir kişiliğe sahip olabileceği yola dayanmalıdır. Bu nedenle, çocuğu dışarıdan eğitmek yanlış olur ve çocuk kendi kendini eğitmelidir. Bu ancak yetiştirme sürecinin doğru bir şekilde organize edilmesiyle mümkündür. Yetiştirmenin özü, çocuğun bağımsız faaliyetlerde bulunmasıdır. Eğitimci, iyi bir gözlemci olmalı ve çocuğun faaliyetlerini doğru ve gerekli anlarda yönlendirebilmelidir. Bu nedenle, aktif yetiştirme süreci üç noktadan oluşur: aktif çocuk, aktif eğitimci ve aktif çocuk-eğitimci ilişkisi.³⁰

Vygotsky'nin öğrencileriyle birlikte oluşturduğu yeni ‘İşbirlikçi Okulu’nun yapısı, kolektif eğitim sürecinin ilkelerine dayanmaktadır. Bu ilkeleri beş farklı başlık altında özetleyebiliriz:³¹

1. *Çocuğun sadece ne bildiği değil ne öğrenebileceği de önemlidir.* Çocuğun *yakınsal gelişim alanı*, onun ne bildiği değil ne öğrenebileceği üzerinde odaklanır. Öğrenci gelişim aşamalarına göre değerlendirilmelidir. Bazı şeyleri kendi başına öğrenebilir, bazı şeyleri ise bir öğretmen ya da ebeveyn yardımıyla öğrenebilir. Gerçekçi hedefler belirlemeliyiz.³²

²⁶ Vygotsky, *Psihologiya Razvitiya Cheloveka*, 53.

²⁷ Vygotsky, *Psihologiya Razvitiya Cheloveka*, 54.

²⁸ Polivanova K. N, *Psihologiya Krizisov*, 7.

²⁹ Polivanova, *Psihologiya Krizisov*, 7-8.

³⁰ Vygotsky, *Umstvennoye Razvitiye*, 1935, 41.

³¹ Vygotsky, *Umstvennoye Razvitiye*, 42; Bystrova, “Vygotsky Lev Semenoviç. İdei Pedagogiki i Vospitaniya”.

³² Vygotsky, *Umstvennoye Razvitiye*, 1935, 42;

2. *Çocuğun gelecekteki başarısı, serbest oyunla şekillenir.* Vygotsky'ye göre, beceriler ve yetenekler önemli olsa da çocukların bu becerilerle ilk tanışması oyun aracılığıyla olmalıdır. Yaratıcı oyun, düşünme, hafıza ve hayal gücünü geliştirirken, çeşitli becerileri de kapsar. Oyun, çocukların dünyayı, ilişkileri ve kavramları öğrenmelerine yardımcı olurken, taklit etme fırsatı sunar. Bu süreç, çocuğun gelişimi için önemli bir kaynak oluşturur ve hayali eylemlerle en yüksek gelişim seviyesine ulaşmasını sağlar.

3. *Yetişkinlerin görevi, çocukların gelişimine yardımcı olmaktır.* Vygotsky'ye göre sosyalleşme, gelişimin en önemli aşamasıdır. Ancak bu, çocuğun herhangi bir yerde veya herhangi bir nedenden dolayı değil, kültürel bir bağlamda yer almasından kaynaklanır. Çocuğun kendi benliğine sahip bir birey olabilmesini sağlayan kültürel bağlam, onu ileriye taşıyan etkidir. Çocukların psikolojik gelişimi, başlangıçta yetişkinlerin iletişiminden etkilenir ve zamanla içsel konuşma şeklini alır.

4. *Okul notları, çocuğun gerçek öğrenme durumunu tam olarak yansıtmayabilir.* Vygotsky'ye göre, farklı çocukların aldıkları 'beş' puanın hepsinin birbirine eşit olmadığını ve düşük puanların genellikle atıl olduğunu düşünmektedir. Çünkü, ona göre, bu puanlar, bilginin bir göstergesi değildir, sadece çocuğun sınıftaki konumunu ve öğretmenin ilgisini yansıtır. Asıl önemli olan, çocuğun okuldaki gelişimidir. Dahası, düşük notlar sadece program hakkındaki bilgi eksikliğini gösterir, çocuğun genel eğitim durumunu değil. Eğitimci, ebeveyn veya bakıcı, çocuğun gelişimini gözlemlemeli, gerektiğinde yönlendirmeli ve düzenlemelidir.³³

5. *Her çocuğun öğrenme isteği vardır.* Vygotsky'ye göre, doğuştan gelen yetenekler çocuğun gelişimini etkiler ancak belirlemez. Okul, çocuğun bilgi ve becerilerini geliştirmenin yanı sıra insan olarak gelişimini destekleyen ve ilerleme fırsatı sunan bir ortam olmalıdır. Bu süreç sadece çocuğun değil, genel eğitim ve yetiştirme sürecinin sonucunu da değerlendirir. Vygotsky, her çocuğun büyüme potansiyeline sahip olduğunu vurgulamıştır. Zor öğrenen, farklı veya yeteneksiz görünen çocukların bile başarılı bir şekilde ilerleyebileceğine inanmaktadır.

Vygotsky'nin ilkeleri göz önüne alındığında, çocuğun gelişimi ve eğitimi, özellikle din eğitimi uygulaması için erken yaşlardan itibaren ve çocuğun seviyesine uygun bir şekilde öğretim vermek önemlidir. Yetişkinler her zaman çocuğa rehberlik etmeli ve ona yardımcı olmalıdır. Din eğitimi, çocuğun en çok ilgi duyduğu dönemde verildiğinde daha etkili olacaktır. Her çocuğun aynı yaşta ve aynı öğretim yöntemleriyle verilen eğitimin verimliliği farklı olacaktır. Çocukların duygusal, bilişsel ve kültürel gelişimlerine uygun metotlar kullanmak çok önemlidir. Başarılı bir din eğitimi alabilmek için çocuk ile eğitimcinin arasındaki bağ da çok önemlidir. Ayrıca, Vygotsky'ye göre eğitim her zaman gelişimin bir adım önünde olmalıdır, çünkü her gelişim dönemi, dini anlayışın gelişimi için önemlidir.

³³ "Çelovek, Operedivşiy Svoyo Vremya".

2. Dini Gelişimde İçsel ve Dışsal Faktörlerin Önemi

Vygotsky, kişisel gelişim sürecinin biyolojik ve sosyal faktörlerin birleşiminden kaynaklandığına inanmaktadır. Kalıtsal ve çevresel faktörler mekanik, statik bir kombinasyon olarak hareket etmez, ancak zihinsel işlevlerde olduğu gibi, yaş gelişiminin farklı dönemlerinde karmaşık, farklılaşmış, dinamik ve değişken bir ilişkiyi temsil eder. Bu nedenle, çocuğun zihinsel işlevlerini doğru bir şekilde anlamak için her bir işlevin rolünü ve anlamını belirlemek çok önemlidir.

Zihinsel süreçler hem kalıtsal faktörler hem de çevresel etkiler tarafından belirlenir. Ancak, bu etkilerin oranı yaşa göre değişebilir. Vygotsky, karmaşık zihinsel süreçlerin (istemli dikkat, aktif ezber, zihinsel faaliyet) ve karakter yapısının, uzun bir oluşum sürecinden geçtiğini ve bu sürecin kalıttan çok çevresel etkilerle (yetiştirme ve eğitim koşulları, kültürel ve toplumsal çevre, iletişim biçimleri ve yöntemleri vb.) şekillendiğini belirtmiştir. Çocuk, doğumundan itibaren çevresiyle etkileşime girer ve ondan etkilenir. Ayrıca, genetik faktörler, zihinsel işlevlerin oluşumunda önemli bir rol oynar, ancak çevresel etkilerin de katkısı büyüktür.³⁴ Çocuklar, doğuştan sosyal varlıklardır ve kalıtsal bileşenlere sahiptirler, bu da daha yüksek zihinsel işlevlerin şekillenmesine katkıda bulunur. Dolayısıyla, çocukların boş bir sayfa olmadığı söylenebilir. Dinî kaynaklara göre, çocuklar bir “fitrat” ile doğarlar.³⁵ Ancak buradaki önemli soru şudur: Fitrat, “insanın yaratılışından gelen değerler hafızası” mıdır, yoksa “doğuştan insana yüklenen ilahi bir yazılım” mıdır?

Psikoloji alanında, çocukların kendi gelişimlerinin mimarları mı olduğu (içsel, kendi kendini belirleyen) yoksa gelişimlerinin öncelikle başkalarından gelen dış etkilerle mi düzenlendiği konusunda süregelen bir tartışma bulunmaktadır. Ancak çoğu uzman artık gelişimin tamamen içsel ve kendiliğinden ya da tamamen dışsal ve başkaları tarafından belirlendiğini kabul etmemektedir.³⁶ Vygotsky hem dış hem de iç faktörleri göz önünde bulundurur. Dış rehberlik, çocuğun gelişimini yönlendirirken, bağımsız iç öz rehberlik ise her aşamada gereken, dış rehberliğin içselleştirilmesiyle şekillenen ve öğrenme sürecinde uygulanan gelişim düzeyidir. Vygotsky'nin gelişim teorisi, dış yönlendirme ile iç yönlendirme arasındaki ilişkiyi ve etkileşimi incelemektedir. Bu şekilde çocuk, çevresinde bulunanlardan farklı yönlendirme araçları yaratır.³⁷ Ancak, içsel olanın içselleştirilmiş dışsal olandan oluştuğunu hatırlamak önemlidir: Bir gelişim döneminde dışsal olan, başka bir gelişim döneminde içselleştirilir.³⁸ Vygotsky, çocuğu sadece kültürel öğrenmenin bir nesnesi olarak değil, aynı zamanda bir özne veya diğer insanlarla birlikte bir eş-özne olarak gören bir düşünürdür.³⁹

³⁴ Vygotsky, *Problema Razvitiia Psihiki*, 3:144.

³⁵ Buhârî, cenaiz 93 (2/104); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 233, 275.

³⁶ Santrock J. W., *Child Development*, 526.

³⁷ Kasvinov S. G., *Sistema Vygotskogo*, 228.

³⁸ Kasvinov, *Sistema Vygotskogo*, 277.

³⁹ Vygotsky, *Pedagogičeskaya Psihologiya*, 1991, 398.

3. Duygusal Gelişim ve Dini Duygu

Çocukların din gelişiminde duyguların önemli bir rolü vardır. Duygular, haz ve elem gibi ruhsal deneyimleri içerir; haz hoş bir duygu, elem ise hoş olmayan bir duygudur. Duygular, bireyin ruhsal yaşamını ve içsel yapısını etkileyerek ruhsal durumu şekillendirir ve insan davranışlarını düzenlemede önemli bir işlev üstlenir.⁴⁰

Vygotsky'nin duygularla ilgili yaklaşımı, bazı eserlerinde detaylı tartışmalar içermesine rağmen tam bir duygu doktrini oluşturmamıştır. Ancak bu tartışmaları bir araya getirdiğimizde, insan duygularının doğası ve gelişimi hakkındaki fikirlerini daha iyi anlayabiliriz. Vygotsky'nin duygular konusundaki temel düşünceleri şunlardır:

1. Duygular gelişir: Her duygu, gelişim sürecinden geçerek oluşur ve başka bir şekilde kategorize edilemez.⁴¹

2. Duygu ve zekâ arasında bir bağlantı vardır: Düşünce gelişimiyle duygusal gelişim arasında bir ilişki vardır. Her düşünce aşaması, duygusal gelişimin bir aşamasına karşılık gelir. Düşüncelerin ve duyguların gelişimi, çocuğun duygusal eylemi olan tek bir kökten kaynaklanır. Duyguların gelişimi, önce bilincin duygusal alanının farklılaşması, ardından da bu alanın kendi içinde farklılaşmasıyla gerçekleşir. Bu süreç, dinamik süreçlerin doğasını değiştirir ve her ikisi de düşüncenin gelişimiyle doğrudan ilişkilidir. “Çocuk, doğrudan tutkunun etkisi altında değil, kendi eğilimine karşı hareket eder.”⁴² Bilincin duygusal yönü, çocuğun görsel-etkili düşüncesinin yerini figüratif düşünme aldıkça gelişir. Bu, öncelikle okul öncesi dönemdeki değişimlerin önemli bir yönü olan içsel süreçlerin genelleştirilmesinde kendini gösterir. Bu dönemde duyguların genelleştirilmesi gerçekleşir. Tek bir duyguyu bir kavram olarak tek bir algıyla ilişkilendiren bir duygusal oluşum ortaya çıkar.⁴³ Ergenlik döneminde ise kavramlarla düşünmenin oluşması, kişinin kendi deneyimlerinin dünyası hakkında daha derin bir bilgi ve karmaşıklığa yol açar.⁴⁴

Bireylerin duygusal değişimleri, düşüncelerinin gelişim sürecine bağlı olarak farklı doğalara sahip olmalarıyla ilgilidir. Vygotsky'ye göre, somut düşünce daha katı ve sabit dinamiklere, soyut düşünce ve hayal gücü ise daha akışkan ve esnek dinamiklere karşılık gelir. Bu bağlamda, yüksek veya ince duyguların niteliksel özellikleri açıklanabilir hale gelir. Duyguların farklılaşması ve daha yumuşak bir seyir izlemesi, düşüncenin gelişiminin doğal bir sonucudur. Sonuç olarak, duygular hayatımızı sürdürmek ve kararlar almada en önemli ve temel süreçler olarak varlıklarını sürdürmektedir. Ona göre, “doğası gereği yüksek veya düşük olan bir duygu yoktur, bedenden bağımsız ve

⁴⁰ Kerim Yavuz, *Çocuğun Dünyası ve Gelişme* (İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları, 1992), 30-31.

⁴¹ Vygotsky, *Nauchnoye Naslediye*, 6:279.

⁴² Vygotsky, *Detskaya Psihologiya*, 4:369.

⁴³ Vygotsky, *Detskaya Psihologiya*, 4:380.

⁴⁴ Vygotsky, *Detskaya Psihologiya*, 4:66.

onunla ilişkisi olmayan bir duygu da yoktur.”⁴⁵ Tüm duygularımız duygusal evrimin her basamağında yükselmeye yetkindir. Her duygu sadece gelişim derecesi açısından nitelendirilebilir. Bu nedenle duygular teorisi, duygunun tüm gelişim basamaklarına uygulanabilen tatmin edici bir teori olarak kabul edilebilir.⁴⁶

3. Düşüncenin duygular üzerindeki etkisinin yanı sıra, duyguların da düşünceler üzerinde etkisi vardır. Bu durum özellikle şu ifadede açıkça görülmektedir: “Her düşünce, bireyin duygusal tutumunu içeren işlenmiş bir biçimde temsil edilen gerçekliğe sahiptir.”⁴⁷ “Düşünce, bilincimizin motive edici alanından doğar.”⁴⁸ Ayrıca, Vygotsky'ye göre düşünce ile söz arasındaki ilişki, yaşayan bir süreçtir, “bir dizi iç düzlem boyunca bir harekettir.”⁴⁹

4. Vygotsky, duyguların bilincin genel gelişimine aktif katılımı ilkesini ortaya koyar.⁵⁰ Duygular, sadece çocuğun düşünce ve davranış gelişimini etkilemekle kalmaz, aynı zamanda çocuğu doğuştan engellilik durumunda “geçici çözümler” aramaya teşvik eden güçlü bir uyarıcıdır.

5. Faaliyet veya etkinlik, bireyin duygusal gelişiminde önemli bir rol oynar. Bir faaliyetin dolaylı etkisi olabilir (faaliyet sırasında düşünme becerileri gelişir ve bu da duygusal değişikliklere yol açar) veya doğrudan bir etkisi olabilir (örneğin, çocuğun oyun oynarken duygusal gelişimi).⁵¹

6. Duygusal gelişim, diğer zihinsel işlevlerin gelişimiyle aynı mantığı izler ve duyguların farkındalık yönünde ilerlediği kabul edilir.

7. “Her duygu, kişiliğin bir parçasıdır.”⁵²

Vygotsky'nin düşünceleri, duyguların doğası ve gelişimi konusunda, onun ‘somut psikolojik bilinç Teorisi’nin ayrılmaz bir parçasıdır.

Din ve ahlak her zaman en yüce duygular olarak kabul edilmiştir, çünkü düşüncelerle birleşmişlerdir ve sadece alışkanlık veya heyecan olarak görülemezler. Bu yüksek duyguların temelleri organik ve doğaldır, ancak gelişimleri aile ve okul gibi çevresel faktörlere bağlıdır. Ayrıca din, merhamet ve adalet gibi duygular hem bireysel hem de toplumsal olarak derin ve geniş bir öneme sahiptir.⁵³ ‘Din’ olarak kabul edilen yüksek duygu, Vygotsky'nin çalışmalarına göre kültürel-tarihsel veya sosyo-kültürel süreçlere bağlı olarak gelişir. Vygotsky, çocuğu tamamen bağımsız bir keşifçi olarak

⁴⁵ Vygotsky, *Nauchnoye Naslediye*, 6:279.

⁴⁶ Vygotsky, *Nauchnoye Naslediye*, 6: 279-80.

⁴⁷ Vygotsky, *Problema Obşey Psikologii*, 2:22.

⁴⁸ Vygotsky, *Problema Obshey Psikhologii*, 2:357.

⁴⁹ Vygotsky, *Problema Obshey Psikhologii*, 2:358.

⁵⁰ Vygotsky, *Nauchnoye Naslediye*, 6:213.

⁵¹ Vygotsky, *Osnovy Defektologii*, 5:204.

⁵² Vygotsky, *Nauchnoye Naslediye*, 6:280.

⁵³ Zeynep Nezahat Özeri, *Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi*, 60.

değil, sosyal bağlantılar içinde yer alan bir birey olarak değerlendirir. Çocuk, insan toplumu içinde varlık gösterir; başkalarının eylemlerini gözlemler, önerileri dinler ve kültürel-tarihsel gelenekler, süreçler ve mekanlar tarafından şekillendirilen bir varlık olarak gelişir. Bu nedenle, bir öğretmeni, çocuğu veya genel olarak herhangi bir bireyi, dini bilincin gerçek (doğal) taşıyıcısı olarak görmek doğru değildir.⁵⁴

Vygotsky, A. Luriya ile yeni doğan çocuğun dünyayı manzaralar ve noktalarla dolu olarak görmesine rağmen, duyularının henüz ona hizmet etmediği fikrini savunmuştur. Yeni doğan bireysel izlenimleri algılamaz, nesnelere tanımaz, çevresindeki hiçbir şeyi ayırt etmez ve tanıdık, algılanan nesnelere dünyasının da olmadığını savunurlar. Bu nedenle, yeni doğan bir münzevi gibi yaşar. Çocuğun ilk fark ettiği ve diğerlerinden ayırt etmeye başladığı şey, bedeninin konumu ve içgüdüsel olarak hissettiği rahatsızlıklardır. Bu rahatsızlıklar arasında açlık gibi hisler bulunur ve çocuk bunları hafifletmek ve yatıştırmak için acı ve duyumlarla iletişim kurar. Eğer bir yetişkin dünyayla en çok gözleriyle iletişim kuruyorsa, çocuk da en çok ağzıyla iletişim kurar. Açlık hissi ve bunu gidermek için anne sütü, çocuğun ilk zihinsel deneyimlerinin bir parçasıdır. Dış dünya ile iletişim, ağızda ortaya çıkan birincil duyumlar ve zihinsel tepkilerle başlar.⁵⁵ Yani, bebek doğduğu anda ilkel duyumlar ve temel zihinsel tepkiler bir arada hareket eder. Bu nedenle, yeni doğan bir bebekte dini bir duygu olduğundan bahsedemeyiz. Ancak, Vygotsky ve Luriya'ya göre, bebek, yaklaşık bir buçuk ila iki aylıkken dış uyaranlara uyum sağlamaya başlar.⁵⁶ Bu dönemde çocukta anneye ve çevredeki en yakın kişilere karşı güven ve sevgi gibi duygular oluşmaya başlar. Yaklaşık 4-5 aylıkken çocuk, görünür dünyanın erişilebilir hale geldiğini düşünebilir. Ancak bu kısa, benzersiz ve yetişkin gelişim döneminden farklı olan dönemde çocuğun hiçbir nöropsikolojik aktivitesi olmadığını, boş bir varlık olduğunu düşünmek yanlış olur. Çocuğun hayatının ilk haftaları ve ayları zaten bir tür yazıtla kaplıdır ve çocuk yavaş yavaş dünyayla bağlantısını kurduğu andan itibaren hızla dolmaya başlar.⁵⁷

Din duygusu, insanın doğasında var olan bir hissidir ve çocukluk döneminde bu hissin belirtileri ortaya çıkar. Çocuklar, çevrelerindeki yetişkinlerden duydukları ve gördükleriyle dini konulara ilgi duyarlar. Bu ilgi, çocuğun kendini ifade etmesi için sorduğu sorularla da ortaya çıkar. Aslında çocuklar doğuştan dindar değildir, ancak yapılan araştırmalar,⁵⁸ dinle ilgili bir ilgi ve eğilimin olduğunu göstermektedir. Çocukluk döneminde anne-baba himayesi altında olmak, çocuğa güven duygusu verir. Bu duygu, daha sonra dini yaşantının temelini oluşturan Allah'a sığınma ve bağlanma duygularının gelişimini etkiler. Çocuğun içinde uyanan istek, duygu ve düşünce, dini inançların oluşmasında önemli bir rol oynar. Eğer çocukta dini yönde bir istek, duygu

⁵⁴ Vygotsky, *Problema Razvitiia Psihiki*, 3:237-253.

⁵⁵ Vygotsky L. S., Luriya A., *Etyudy po İstorii Povedeniya: Obeziana, Primitiv, Rebyonok* (Moskova: Pedagogika-Press, 1993), 126-27.

⁵⁶ Vygotsky & Luriya, *Obeziana, Primitiv, Rebyonok*, 127.

⁵⁷ Vygotsky & Luriya, *Obeziana, Primitiv, Rebyonok*, 128.

⁵⁸ Gb. Bkz. Zeynep Nezahat Özeri, *Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi*, 63.

ve düşünce oluşursa, kendisine güvenebileceği bir Allah arayışı başlar.⁵⁹ Vygotsky'nin kültürel-tarihsel kuramına göre⁶⁰, çocukların dini konulara olan ilgisi, doğdukları anda toplumda var olan din ve Allah inancından gelir. Çocuk, doğduğu toplumun bir parçası olarak büyür ve bu toplumun dinini benimser. Bu sebeple çocuk, çevresindeki dini konuları merak eder, araştırır ve kabul eder. Zamanla, din ile ilgili düşüncelerini ve çelişkilerin cevaplarını toplumun dini kaynaklarından alır. Bu sebeple, çocuğun gelişim seviyesine uygun eğitim programları kadar ileri düzeyde olan programlar da önemlidir.

Vygotsky'ye göre, çocuğun sosyalleşme yeteneği, doğuştan gelen bir yetenektir. Çocuk, çevresindeki din, eğitim, dil, örf ve adetler gibi unsurları bir önceki nesilden öğrenir. Taklit yoluyla, toplumsal yapıdaki düşünceleri, bakış açılarını, değerleri ve felsefi, matematiksel, fiziksel, kimyasal yasaları keşfeder.⁶¹ Çocuklarda merak duygusu, çevrelerindeki olayları inceleme ve keşfetme isteği uyandırır.⁶² Vygotsky'ye göre, çocuk doğduğu kültürün dilini konuşur ve kendi toplumunda kullanılan dini kelimeleri kullanır (yakınsal gelişim alanı). Çünkü çocuğun dikkati çevresinde olup bitenlere odaklanmıştır. Ancak dini ifadeler yaşa uygun olmalıdır: 'basit kelime' aşamasındaki çocuklar dini konuşmalarında 'basit kelimeler' kullanırken, 'bilimsel kelime' aşamasındaki çocuklar dini konuşmalarında 'bilimsel kelimeler' kullanmalıdır. Üç yaşında çocuklar basit kelimeleri kullanmaya başlar, bu yüzden öğretilen dini kelimeler, ibadetler ve hikayeler de basit olmalıdır. Bu yaş grubundaki çocuklar karmaşık kavramların anlamını bilmezler ve ilgilenmezler.⁶³

Rousseau'ya göre, çocuklar 15 yaşına geldiğinde bile kendi ruhlarının varlığından habersiz bir şekilde yaşamlarını sürdürürler. 18 yaşına geldiklerinde bile buna vakit bulamayabilirler. Bazı cisimlerde ortak özellikler bulsalar bile, bu özellikler üzerinde düşünce yürütmezler.⁶⁴ Ancak eğitimciler bu fikre katılmazlar. Çünkü çocuklar, toplumdan ve gerçeklerden uzak bir şekilde yetişmezler. Bir toplum içinde büyüyen çocuğun dinden ve dini duygulardan uzak ve habersiz kalması da mümkün değildir. Çocuklar toplumdan uzak yetişseler bile, hala dini duygular geliştirebilirler.⁶⁵

Vygotsky, Rousseau'nun ilkel bir çağda yaşama fikrinin gerçekçi olmadığını, günümüzde ilkel insanların bulunmadığını savunur. 'İlkel' olarak adlandırılan durumun, insanlık tarihinin gelişim başlangıcı olduğunu belirtir.⁶⁶ Kültürlü bireylerin ilkel bireylere göre üstünlüğü, sembolik psikolojik işlevlerle ilişkilidir. Örneğin, ilkokul çağındaki bir çocuk, psikolojik gelişim açısından daha büyük bir ilkel çocuğu geride bırakır. İnsanlar, iletişimde işaretler kullanmaya başladıklarında kültürlü hale gelmişlerdir. Bu süreç, çocukların davranışlarını kontrol etmeyi öğrenmeleriyle devam

⁵⁹ Zeynep Nezahat Özeri, *Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi*, 63.

⁶⁰ Vygotsky, *Problema Razvitiı Psikiki*, 3:338-351.

⁶¹ Vygotsky, *İstoriya Razvitiya Vysshıh Psihiçeskih Funktsiy*.

⁶² Kuşat, "Bilişsel Gelişim Açısından Din-Fitrat İlişkisi", 38.

⁶³ Vygotsky, *Voprosy Detskoy Psikologii*.

⁶⁴ Rousseau J. J., *Emile*, 154.

⁶⁵ Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, 46-47.

⁶⁶ Vygotsky & Luriya, *Etyudy po İstorii Povedeniya*, 68.

eder.⁶⁷ Vygotsky, ilkel insanın varlığının emeğin başlangıcından önce, işaretlerin icadına kadar uzandığını ifade eder. Ayrıca, toplumda yaşayan bir bireyin ergenlik dönemine kadar din ve Allah hakkında düşüncelerinin oluşmamasının mümkün olmadığını, duygusal gelişimin kaynağının ise sevgi ve güven olduğunu vurgular.

3.1. Düşünce ve Dini Duygunun Birliği

Vygotsky, duygusal ve bilişsel süreçlerin birliğini savunan ilk bilim insanlarından biridir. Psikolojide yaygın olan duyguların ve düşüncelerin ayrılmasını eleştirerek, duyguların düşüncenin temeli ve düzenleyicisi olduğunu belirtmiştir.⁶⁸ Düşünceler, belirli duygusal durumlarla ilişkilidir ve bu süreçler bilinç aracılığıyla birleşir. Vygotsky, entelektüel ve duygusal yanların ayrılmasının geleneksel psikolojinin temel hatası olduğunu vurgulamıştır.⁶⁹ Duygusal zekâ ve duygulanımın etkileşimi, düşüncenin duygusal durum üzerindeki etkisini ve duygunun düşünceyi nasıl etkilediğini göstermektedir.⁷⁰ Düşünce, bilincin motivasyon alanından kaynaklanmaktadır.⁷¹

Vygotsky'ye göre, düşünce ile dil arasındaki ilişki içsel bir süreç olarak tanımlanır. Bu süreçte, duygu ve düşüncenin birleşimi bilinç açısından önemli bir rol oynar; bu da duygusal ve bilişsel gelişimlerin dinamik bir etkileşim içinde olduğunu gösterir.⁷² Somut düşünme daha katı bir yapıya sahipken, soyut düşünme ve hayal gücü daha esnek bir nitelik taşır. Duyguların farklılaşması, düşünce gelişiminin bir sonucudur. Çocuklar, soyut düşünceleri ve hayal güçleri aracılığıyla Tanrı'yı farklı karakterler olarak hayal edebilirler; bu da onların düşünsel esnekliğini ortaya koyar. Ayrıca, duygular entelektüel düşünce süreçleriyle bağlantılıdır ve düşüncenin organizasyonu ile motivasyonunu etkiler.⁷³ Duygular, entelektüel düşünce süreçleriyle bağlantılıdır ve düşüncenin organizasyonu ile motivasyonu etkiler.⁷⁴ Vygotsky, çocukların eğitiminde duygusal faktörlerin önemini vurgular; çünkü duygular, çocukların öğrenme süreçlerini etkiler. Çocuklar, dikkat ettikleri nesnelere duygusal durumlarına göre seçerler. Duyguların düşünceden ayrılamayacağını belirten Vygotsky, düşünmenin nedenlerini anlamanın, itici güçlerin keşfini gerektirdiğini ifade eder.⁷⁵ 7-11 yaşları arasında serebral korteksin⁷⁶ gelişimi tamamlanır ve çocuklar, davranışlarını kontrol etmeyi öğrenirler. Bu dönemde, çocuklar kendi güdülerini ve isteklerini yönetme becerisi kazanır.⁷⁷

⁶⁷ Vygotsky, *Problema Obşey Psihologii*, 2:86.

⁶⁸ Vygotsky, *Pedagogičeskaya Psihologiya: Učebnoye Posobiye* (Moskova, 1996), 166.

⁶⁹ Vygotsky, *Pedagogičeskaya Psihologiya*: 21.

⁷⁰ Vygotsky, *Pedagogičeskaya Psihologiya*: 22.

⁷¹ Vygotsky, *Pedagogičeskaya Psihologiya*: 23.

⁷² Vygotsky, *Pedagogičeskaya Psihologiya*: 24.

⁷³ Vygotsky, *Pedagogičeskaya Psihologiya*: 25.

⁷⁴ Vygotsky, *Pedagogičeskaya Psihologiya*: 27.

⁷⁵ Vygotsky, *Pedagogičeskaya Psihologiya*: 27.

⁷⁶ Serebral korteks (cerebral cortex) veya beyin korteksi, insan ve diğer memeli beyinlerindeki serebrumun sinir dokusundan oluşan dış tabakaya verilen addır.

⁷⁷ Stolyarenko, *Osnovy Psihologii: Učebnoye Posobiye*. (Moskova, 2013), 152.

Vygotsky'nin düşünceleri dini bir perspektiften ele alındığında, çocuklara sabırlı olmayı, israf etmemeyi ve farklı durumları anlamayı öğretmek önemlidir. Özellikle yedi yaşına kadar çocuklar duygularını açıkça ifade ederken, bu yaştan sonra duygularını kontrol etmeyi ve gizlemeyi öğrenirler. Bu nedenle, erken dönemde dini terbiye ve ahlaki değerlerin öğretilmesi kritik bir rol oynar. İslam'a göre, çocuklara yedi yaşında namaz kılmayı öğretmek önemlidir;⁷⁸ bu, çocukların duygusal gelişimlerini destekler ve toplumda yetişkin olarak kabul edilmelerine yardımcı olur. Psikolojik gelişim, çevresel faktörler tarafından şekillenir ve her zihinsel işlevin gelişimi bulunduğu yapıya bağlıdır. Bu nedenle, çocuklara verilen eğitim ve din öğretimi, onların zihinsel gelişim aşamalarına uygun olmalıdır.

3.2 Dini Duygunun Gelişimi

Vygotsky, toplumun insan kişiliğini tek taraflı bir bakış açısı ile ele aldığını ve zekâyı sadece üstün zekâ ve yetenek olarak gördüğünü belirtir. Ancak bireyin sadece düşünme değil, aynı zamanda hissetme konusunda da yetenekli olduğunu vurgular. Kişiliğin duygusal yönünün akıl ve irade kadar önemli olduğunu ve eğitim konusu olduğunu belirtir. Duyguların düşüncelerden daha az önemli olmadığını savundur.⁷⁹ Ona göre, her türlü eğitimin amacı duyguları kontrol altına almak, diğer davranış biçimleriyle uyumlu hale getirmektir.⁸⁰

G. Gerard'a göre, dini duygular erken yaşlarda başlar ve zamanla gelişir. Bir toplumda dini bir ortamda büyüyen çocukların, o toplumun dini duygularından uzaklaşması zordur. Ancak bazı eğitimciler, çocukların toplumdan izole bir şekilde yetişmeler bile kendi din duygularını geliştirebileceğini ve Allah arayışına girebileceğini öne sürmektedir.⁸¹

Günümüzde hem pozitif hem de sosyal bilimler alanında uzmanlaşmış bilim insanları, din duygusunun doğuştan geldiği konusunda hemfikirdir. Çocuklar, Allah'ı her zaman somut bir varlık olarak hayal ederler. Allah, bazen onların zihninde "büyük bir insan" olarak canlanırken, bazen de gökyüzünde "aksakalı bir dede" olarak tasavvur edilir.⁸² Allah'ın büyüklüğünü anlatırken, çocuklar bildikleri bazı varlıkları kıyas olarak kullanırlar. Okul öncesi çocuklar için Allah, babalarından ve gördükleri dağlardan daha büyüktür. Hatta O'nun ayakları tüm mahalleyi kaplar. Çocukların Allah'ı somut bir varlık olarak hayal etmeleri doğaldır.⁸³ Vygotsky'ye göre, çocukların bu şekilde düşünmelerinin nedeni, çocukların öğrendikleri dil ve kelime dağarcığına bağlıdır. Bu tür düşünce ve hayaller, çocukların soyut düşünce gelişimini engellemez, aksine soyut düşünceye geçiş için bir basamak oluşturur. Çünkü bu yaşlarda çocukların başka türlü

⁷⁸ Ebu Davud, Salat, 26

⁷⁹ Vygotsky, *Pedagoğiceskaya Psihologiya*, 143.

⁸⁰ Vygotsky, *Pedagoğiceskaya Psihologiya*: 143.

⁸¹ Öcal, *Din Eğitim ve Öğretiminde Metotlar*, 47.

⁸² Atalay Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı*, 3. bs (Ankara, 1980), 10.

⁸³ Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı*, 50.

düşünceleri mümkün değildir. Dil geliştikçe, çocuğun duygusal, düşünsel ve zihinsel gelişimine paralel olarak Allah tasavvuru da zaman içinde değişecek ve gelişecektir.

4. Dini Gelişim ve Gelişimin Sosyal Yönleri

4.1. Çocukların Sosyal Çevreye Uyumu

Çocuğun inançları ve davranışları, sosyal katılım denilen bir süreçle etkilenir. Bu süreç, çocuğun taklit etmekten öte, zihinsel olarak anladığı bir dinin kavranmasına yol açar. Çocuk, çevresindeki dinsel olaylar ve konular hakkında sürekli sorular sorar. Aile, çocuğa dini terbiye vermeye başladığında, çocuk buna önceden hazır gibi görünür.⁸⁴ Vygotsky'ye göre, çocuğun kişilik özellikleri ve sosyal gelişimi üzerinde sosyal çevre önemli bir etkiye sahiptir. Bu çevre, çocuğun gelişimine katkıda bulunarak mevcut ve ideal formlarla iş birliği yapar.⁸⁵

Çocukların gelişimi için en önemli faktör ve koşul sosyal çevredir (Vygotsky'ye göre gelişimin kaynağıdır). Sosyal çevre, insanların belirli ilişkiler içinde olduğu her şeyden önce gelir. Bireyin zihinsel gelişimine ve davranışlarına etki eden karmaşık bir yapıya sahip olan sosyal çevreye uyum sağlamak için çeşitli adaptasyon türleri vardır: fizyolojik, psikofizyolojik, zihinsel ve sosyal.

Sosyal uyum, bireyin sosyal çevresine sürekli olarak uyum sağlama sürecidir ve yaşamındaki önemli değişikliklerle ilişkilidir. Çocuklar, ilk uyumlarını aileleriyle başlatarak, daha sonra okul öncesi kurumlar, ilköğretim ve diğer sosyal gruplarla etkileşimde bulunarak sosyal hayata adım atarlar. Bu uyum, çocuğun kişisel özellikleri ve gireceği mikro-sosyal çevrenin özelliklerine bağlıdır. Uyumun başarısı, çocuğun ihtiyaçları, hedefleri, güdüleri ve kişilik özellikleriyle ilişkilidir. Çocuklarda iki ana adaptasyon türü vardır: aktif ve pasif. Aktif adaptasyon, çocuğun akranlarıyla iletişim kurma isteğiyle karakterizedir, pasif adaptasyon ise grup normlarını eleştirel olmadan kabul etme eğilimindedir. Kişilik oluşumu ve çevre ile etkileşim türleri, uyarlanabilir, baskın, uyumlu, duygusal, rahat, endişeli, içe dönük ve çocuksu (infantil)⁸⁶ gibi tipolojik özellikler üzerinden belirlenir. Bu özellikler, çocuğun çevreye uyumunun etkinliğini ve çeşitli patojenik etkilere karşı seçici duyarlılığını belirler. Bu nedenle, farklı özelliklere sahip çocuklar çevreden farklı şekillerde etkilenebilir. Bu durum, halk arasında 'mizaç' veya 'fitrat böyle' olarak adlandırılabilir. Aynı durumlarla karşılaşan insanların farklı tepkiler vermesi ve durumlardan farklı şekilde etkilenmesi, sosyal çevreye uyum sağlama şekillerinin farklı olmasından kaynaklanabilir.

Vygotsky, davranışların çoğunun otomatik bir şekilde, bilinçten bağımsız olarak gerçekleştiğini savunur. Nefes alma, yürüyüş gibi günlük eylemler, istemli bir dürtü olmaksızın otomatik olarak yapılır. Yabancı dil öğrenme veya piyano çalma gibi yeni

⁸⁴ Neda Armaner, *İnanç ve Hareket Bütünlüğü Din Terbiyesi* (İstanbul: M.E.B yay., 1967), 86.

⁸⁵ Vygotsky, *Voprosy Detskoy Psihologii*, 34-35.

⁸⁶ İnfantil- Yetişkin bir kişinin düşünce ve davranışlarında çocukluk çağına özgü özelliklerin korunmasıdır. Bu özellikler sorumluluktan kaçma isteği, toplumsal normlara uymama, ego merkezilik, yaşam amaçlarının olmaması, bağımsız kararlar alma becerisinin olmaması, olgun olmayan yargılar gibi şeyler olabilir.

beceriler, başlangıçta yoğun çaba gerektirirken, zamanla otomatik hale gelir. Vygotsky, otomasyonun insan tepkilerini küçümsemek anlamına gelmediğini, aksine daha yüksek zihinsel faaliyetlerin gelişimi için gerekli bir koşul olduğunu belirtir.⁸⁷

4.2. Gelişim Dönemlerinde Gelişimin Sosyal Yönü

Vygotsky, davranışsal psikoloji üzerine yaptığı araştırmada şu ifadeleri kullanmaktadır: “Tüm uyarılar arasında dikkatimi çeken grup uyarılar, genellikle sosyal olanlardır ve bu uyarı insanlardan gelmektedir. Bu uyarılara odaklanmamın sebebi, benim tarafımdan da tetiklenebilmesi ve dikkatimi hızla çekebilmesidir. Bu nedenle sosyal uyarılar, davranışlarımı diğer uyarılardan farklı bir şekilde belirler ve beni etkiler. Bu durum genellikle sosyal etkileşim ve hafıza ile ilişkilidir.”⁸⁸

A. Gezele, çocukların fırsatlarını gerçekleştirebilmeleri için sosyal çevreye ihtiyaç duyduğunu, ancak sosyalleşmenin çocuğun içsel olgunlaşma ilkeleriyle uyumlu olduğunda daha etkili olduğunu vurgulamaktadır. Erken eğitim ve çocukların uyarılması konusunda temkinli olan Gezele, çocukların sinir sistemlerinin olgunlaşma dönemine kadar eğitimin gereksiz olduğunu ve bu durumun ebeveynler ile çocuklar arasında olumsuz ilişkilere yol açabileceğini belirtmektedir. Ebeveynlere, çocukların doğal gelişimlerine izin vermeleri çağrısında bulunmaktadır.⁸⁹ Burada Vygotsky'nin çocuk gelişimi hakkındaki temel hükümlerinden biri olan reel ve ideal gelişme biçimleri arasındaki ilişkiyi hatırlayalım. Ona göre, çocuk gelişiminin büyük benzersizliği, diğer gelişim türlerinden farklı olarak, ilk formun şekillendiği anda daha yüksek, ideal bir formun da oluşacağı fikrine dayanır. Ancak bu ideal form, çocuğun gelişiminde attığı ilk adımlarla ya da ilk formuyla birlikte ilerler.⁹⁰ Vygotsky, çocuk gelişiminde çevrenin sadece bir ortam değil, aynı zamanda bir kaynak olduğunu vurgular. Çocuğun gelişiminde çevre ve deneyimlerin önemi, gerçek ve ideal formlar arasındaki ilişkiyle açıklanır. Çocuklar, oyun oynarken gerçek eylemleri ikame nesnelere gerçekleştirir ve insan ilişkilerinin anlamlarını ideal bir şekilde kavrayarak bu ideal formları gerçek hayatta uygularlar. Çocuğun davranışlarını anlamak için hem doğal hallerindeki anlamsızlıklarına hem de ideal formlara dikkat edilmesi gerektiği belirtilir. İlkokul çağındaki çocukların öğrenme eylemleri, gerçek eylem biçimidir; teorik bir tutum ise ideal eylem biçimidir. Bu teorik yaklaşımın öğretimde uygulanması, idealin gerçeğe dönüştürülmesini sağlar. Kriz dönemleri, gerçek ile ideal arasındaki bağın zayıfladığı zamanlardır ve bu dönemlerde çocuk yeni ideal biçimler keşfeder, bu da gelişimin sosyal yönünü oluşturur.⁹¹

⁸⁷ Vygotsky, *Pedagoğičeskaya Psihologiya*, 2005.

⁸⁸ Vygotsky, *Voprosy Teorii i İstorii Psikhologii*, 1:95.

⁸⁹ Kreyn, *Teorii Razvitiya. Sekretı Formirovaniya Ličnostiç SPb: Praym-EVROZNAK*, 2002), 45. Gezel bu radikal düşüncesi için çok eleştiri aldı, çünkü çocuğun sosyal gelişimini ve çevre ile eğitimin önemini göz ardı ediyordu. Vygotsky bunu “ultrabiyolojik” ve “ampirik devrim” olarak adlandırdı çünkü “gelişimde yeni hiçbir şey meydana gelmez, niteliksel değişiklikler olmaz ve bütüyen ve gelişen sadece başlangıçta verilenlerdir. (Vygotsky, *Razvitiye Rebyonka*. 9).

⁹⁰ Vygotsky, *Detskaya Psihologiya*, 4:395.

⁹¹ Polivanova, *Psihologiya Krizisov*, 66.

5. Dini Gelişimde Kültürel Aktarım

Vygotsky, psikolojinin din ile ilişkisini özel olarak incelememiştir. Ancak A. R. Luriya ile çalıştığı “Davranış Tarihi Üzerine Dersler: Maymun, Primitiv, Çocuk”⁹² adlı eserde, büyülü davranış ve düşüncenin özünü ele almışlardır. Onlara göre, bu büyülü davranış, hayvanlarda bulunmayan ve özellikle insana özgü bir modeldir. Büyülü eylemler, pratik eylemlerin yerine geçer ve gerçekliği dönüştürür. Bu da büyünün, insanlar tarafından doğaya hükmetmek için kullanılan bir araç olduğu anlamına gelir. Bu, ‘yenilik’ olarak adlandırılan insani bir adaptasyon biçimi olarak yorumlanabilir. Vygotsky ve Luriya, büyülü eylemlerin sadece doğaya karşı değil, aynı zamanda kendimize ve davranışlarımıza yönelik olarak da kullanılabileceğini savunurlar. Sonuç olarak büyü, doğanın gücüne psikolojik etki yoluyla aracılık ederek bireyin kendisini etkilemek için kullanılan bir psikolojik araç gibi görünmektedir.⁹³

Büyüsel bir davranışta, ilkel insanın gerçekliği algılamasında öznel ve nesnel arasında yetersiz bir ayırım olduğu görülmektedir. Ancak öznel ve nesnel olan, gerçekliğin pratik dönüşümü ve teknik gelişimin arka planında insan toplumunda mümkün hale gelir. Burada, bireyin ‘benliği’ ile nesnel dünya arasında ayırım yapması, yani öznel ve nesnel olanın birbirinden ayrılması, bilincin temel özelliklerinden biridir.⁹⁴

Vygotsky ve Luriya tarafından yapılan deneylerde, belirli yaşlardaki (3-7 yaş arası) çocukların doğalalarında bulunan büyülü düşünme fenomeni incelenmiştir. Bu deneylerde, çocuklara sunulan bir nesnenin değişimi ile bazı dış uyarıcıların aynı anda hareket etmesi arasında çağrışımsal bir bağlantı olduğu ve çocukların bunu nedensel bir ilişki olarak algıladığı gösterilmiştir.⁹⁵

Dvoynin A. M., Vygotsky'nin kültürel-tarihsel psikolojisi temelinde, dini bilincin doğasını anlamamıza yardımcı olacak bir dizi teorik hipotez ve varsayım ortaya koyar. Bu bağlamda din, biyolojik evrimden farklı olarak sosyo-tarihsel gelişimin bir sonucu ve ürünü olarak ortaya çıkar. Bu nedenle, Vygotsky'nin çalışmalarına göre, ‘din’ olgusu bilişsel mekanizmaların doğal bir yaratımı veya beyin aktivitesinin evrimsel bir ürünü değildir. Psikolojik olarak, ‘din’, bireyin zihninin ve davranışlarının kontrol altına alınmasına katkıda bulunan belirli kültürel araçların (kolektif temsiller, işaretler, semboller, eylemler) tarihsel olarak oluşturulmuş bir sistemidir. Ona göre, dinin bilinen sembolik araçlarının gelişimi, insanların pratik faaliyetlerinde sosyal uygulama sürecinde ortaya çıkar.⁹⁶ Bu işaret-sembolik araçları özel dini psikolojik araçlar veya doğaüstü psikolojik araçlar olarak adlandırmaktadır. Bu araçlar arasında dini kelimeler, sözel olmayan işaretler, semboller, metinler, ritüeller, eylemler, ruhani egzersizler ve dini normlar bulunmaktadır. İnançlı birey, bu araçları kendisinin ve diğer insanların

⁹² “Etüdy po İstorii Povedeniya: Obezlyana, Primitiv, Rebônok.” Primitiv- ilkel anlamını taşır.

⁹³ Vygotsky, *Psihologiya*, 262-509.

⁹⁴ Dvoynin, “Priroda Religioznogo Soznaniya v Optike Kulturno-İstoriceskoy Psihologii L.S. Vygotskogo”, *Vestnik PSTGU, Bogosloviye. Filosofiya. Religiovedeniye*, sy 104 (2022): 133, <https://doi.org/10.15382/sturl2022104.123-143>.

⁹⁵ Vygotsky & Luriya, *Etüdy po İstorii Povedeniya*, 70.

⁹⁶ Dvoynin, “Priroda Religioznogo Soznaniya”, 123-143.

davranışlarını bilinçli bir şekilde yönetmek ve düzeltmek için kullanırken aynı zamanda kendi zihinsel sorunlarını yönetmek amacıyla da kullanabilir. Dvoynin, Vygotsky'nin işaretlediği bu araçları sistematik bir sıraya koymak için 'dini psikolojik araçlar' adı altında dört grupta toplamıştır: 1. Dini nesnelere (doğal veya insan yapımı), 2. Dini imgeler (nesnel veya öznel), 3. Dini anlamlar (kavramlar) ve 4. Dini eylemler (ritüeller).⁹⁷

Dvoynin'e göre, bu gruplandırma farklı zorluk seviyelerine sahip çeşitli karmaşık din düzeylerini ayırt etmeyi mümkün kılar. Vygotsky ve meslektaşları, yüksek zihinsel işlevlerin gelişiminin ontogenetikte birkaç aşamadan geçtiğini göstermiştir. Özetlemek gerekirse, bir zihinsel görevi yerine getirirken, çocuk önce dış yönlendirme araçlarını kullanmayı öğrenir. Pratik eylem sırasında nesnelere (küpler, legolar, çubuklar) işaret olarak kullanır. Daha sonra çocuk büyüdükçe, imgeler vasıtasıyla aracılık etmek mümkün hale gelir (örneğin, resimlerin imgeleri ve daha sonra iç mekanların imgeleri). Gelişimin daha olgun bir aşamasında, çocuk anlamları kavramaya başlar. Kelimeleri kullanmayı öğrenir ve onları zihinsel işleyişine ve davranışlarına aracılık etmek için kullanmaya başlar.⁹⁸ Bu nedenle, çocuk dini sembollere ve işaretlere yavaş yavaş hâkim olur ve bu sırayı takip ederken dini sosyalleşme sürecinde ilerler. Ancak, eğer dini sembollere ve işaretlere hakimiyet yetişkinlikte gerçekleşiyorsa, bu örüntünün gözlenmesi pek olası değildir. Bununla birlikte Dvoynin, bu tür kültürel araçların kullanımındaki psikolojik karmaşıklık farklılıklarının devam etmesinin muhtemel olduğunu düşünmüş ve buna bir örnek vermiştir. Örneğin, muhtemelen en basit dini araç kullanımı, bir dini nesneyi yapay bir uyarıcı olarak kullanmaktır- yani bir ayı pençesi takmak, bir korkuluğu okla vurmak, haç sembolü boynunda taşımak, ibadette ikonlar kullanmak. Dvoynin'e göre, bu dini nesneyi kullanmanın psikolojik önemi, kişinin kendi korkusunu kontrol etmesi ve ona hükmetmesidir. Ayrıca, sembolik (ritüel) eylemlerin kullanımı, psikolojik olarak basit bir dini arabuluculuk şekli olarak da seçilebilir. Örneğin, avlanmadan önce bir hayvan korkuluğunu ritüel olarak oklarla delmek, kişinin avın başarısına dair kendi belirsizliğini aşmasına yardımcı olabilir.⁹⁹

Dini muhakemenin en karmaşık şekli, dini anlamların (kavramların) operasyonel olarak geliştirilmesidir. Allah, cennet ve cehennem, günah, kurtuluş, aydınlanma, cihat gibi kavramları kullanmak, daha yüksek bir gelişim seviyesini gerektirir. Daha önce açıklanan işaretlerin kullanımında daha yüksek bir zihinsel gelişim seviyesi sembolik araçlara işaret eder. Bu arabuluculuk biçiminin bir örneği, 'dua' olarak adlandırılır. Bu sayede birey, zihinsel süreçlerinin ve durumlarının tüm karmaşıklığına ve bunların çeşitli davranışsal tezahürlerine hâkim olabilir.

Dvoynin, Vygotsky'nin kültürel-tarihsel psikolojisi çerçevesinde, dini bilincin, belirli bir dini geleneğe ait "kültürleşme" sürecinde, temel olarak sözel işaret-sembolik

⁹⁷ Dvoynin, "Priroda Religioznogo Soznaniya", 134.

⁹⁸ Vygotsky, *Psihologiya Razvitiya Çeloveka*, 1039.

⁹⁹ Dvoynin, "Priroda Religioznogo Soznaniya", 134.

araçların özümsemesiyle ortaya çıkan bir psikolojik işlevsel sistem olduğunu ifade eder. Dini bilincin oluşumu, varsayımsal olarak, daha basit dini araçların (nesnelere, eylemler ve imgeler kullanarak) ve karmaşık sözleştirme tarzının oluşumu ve ardından birleştirilmesi olarak tanımlanır.¹⁰⁰

Dvoynin, dini kültürel araçların sistematik kullanımıyla (dini geleneklerin ve doktrinlerin belirlediği normlara uygun olarak) sadece zihinsel süreçlerin ve insan davranışlarının etkilenmediğine, aynı zamanda insanın dünya ile olan yaşam ilişkilerinin de dini eylemler ve anlamlar tarafından etkilendiğine inanmaktadır. Ona göre, bu anlamların yaşam ilişkileri bağlamına dahil edilmesi, kişisel anlamların oluşmasına yol açar.¹⁰¹ Bu nedenle, dini bilinç sadece dini sembollerle ilişkilendirilmemelidir. Aslında, dini bilincinin taşıyıcısı olan birey anlamlar, duygular, imgeler gibi dini olmayan içeriklere de sahip olabilir. Ayrıca, dini ve dini olmayan unsurların farklı semantik sistemlere entegrasyonu da değişebilir.

Vygotsky'ye göre, işaret-sembolik (kült) faaliyet genellikle başlangıçta kolektif bir şekilde, dışsal bir eylem olarak gerçekleştirilir.¹⁰² Yeni iman eden bir birey, dini ayinlere ve ritüellere katılır, olan bitenleri gözlemler ve sembolik eylemlerin veya nesnelere anlamını anlamaya çalışır. Bu nedenle, dine katılan bir çocuk tarafından yerine getirilen normatif reçeteler genellikle henüz kişisel bir anlam taşımaz ve çocuk henüz dini kavramlara hâkim olmadığı için bunların gerçek anlamının farkına varmaz. Bu eylemler daha çok ' faydalı ' olarak algılanır ve bu aşama, bir çocuğun zihinsel gelişiminde taklit aşamasına benzer. Bu faaliyet sürecinde dini anlamlar öğrenildikçe, bireysel bir faaliyet biçimi kolektif faaliyet biçimine eklenir ve dışsal işaret-sembolik eylemler içsel hale gelir, yani içselleştirilir. Bu, bilinçli olarak Allah'a dua etmek, şükretmek, itirafta bulunmak vb. gibi eylemlerle ifade edilir.¹⁰³

Yukarıda ifade edildiği üzere, kültürel ve tarihsel psikolojinin kurucusuna göre, psikolojik araçlar (bu bağlamda dini semboller) bireyin ruh halini ve davranışlarını kontrol etme amacıyla kullanılır. Bu durum, gerçek ve hedeflenmiş psikolojik işlevler olarak değerlendirilebilir. Ancak, bu durum dini bilincin gelişimine özgü olmayan bir işaret-sembolik aracılık olarak, oluşum mekanizmasının kendisiyle aynı değildir. Öte yandan, uzmanlaşmış dini psikolojik araçlar kendilerine has özellikler taşımaktadır.

Dvoynin, bu araçların bireyin ruhunun doğal sınırlamalarını sembolik olarak aşmasına izin verdiğine inanmaktadır. Örneğin, bir birey mevcut koşulları değiştiremeyebilir ancak dini araçları kullanarak (Allah'a dua ederek) sembolik olarak Allah'ın iradesini devreye sokabilir. Bu sayede, bireyler nesnel gerçeklikte psikolojik olarak hâkim olma ve kontrol kazanma girişiminde bulunabilirler.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Dvoynin, "Priroda Religioznogo Soznaniya", 135.

¹⁰¹ Dvoynin, "Priroda Religioznogo Soznaniya", 135.

¹⁰² Vygotsky, *Psihologiya* (Moskova, 2000), 237.

¹⁰³ Dvoynin, "Priroda Religioznogo Soznaniya", 136

¹⁰⁴ Dvoynin, "Priroda Religioznogo Soznaniya", 136.

6. Bilinç Yapısı ve Dini Bilinç

Geleneksel psikolojik teorilerde, 'ideal' bireyin bilincinde bulunurken, kültürel-tarihsel teoriye göre "ideal, tek bir bireyin bilinç düzeyinde açıklanan ve anlaşılabilir bir şey değildir. İdeal, kültürün bakış açısıdır."¹⁰⁵ Bu durumda, yaş gelişimi, ilkel ve doğal davranışların etkileşimiyle gelişmiş ve kültürel davranışların aşılması gereken devrimci, spazmodik¹⁰⁶ ve çelişkili yollar olarak görülmektedir. Bu durum, Vygotsky'nin gelişim teorisinde çocukların gelişimini stabil ve kriz dönemleri olarak ikiye ayrılmasına yol açmıştır. Vygotsky'ye göre, 'doğal' olarak tanımlanan şey, nesnenin özelliklerine yönelik anlık ve içgüdüsel tepkilerdir. Diğer yandan, 'ideal' form, tepkilerin şekillendiği bir alanı ifade eder; nesnelere, özellikleriyle birlikte anlam dolu bir alan oluşturur ve bu da gelecekteki eylem planlarına rehberlik eder.¹⁰⁷

Vygotsky'ye göre, doğal ile kültürel olan arasındaki geçiş, doğal unsurları aşmanın bir yolu olarak görülebilir. Bu geçiş, kademeli ve evrimsel bir süreçten ziyade, doğal ve kültürel biçimlerin çatıştığı ve çeliştiği bir sıçrama veya değişim olarak tanımlanabilir. Vygotsky, kültürel gelişimin temelini, çocuğun karşılaştığı ilkel formlar ile onun davranışını şekillendiren daha gelişmiş kültürel formlar arasındaki çatışmadan kaynaklandığını vurgulamaktadır.¹⁰⁸

İdeal formun temsilcisi, genellikle çocuk için bir yetişkin olan diğer bireydir. Vygotsky, bu konuyu tüm önemli eserlerinde ele almıştır. Vygotsky, çocuğun zihinsel gelişiminin, çevresindeki insanlarla etkileşim yoluyla sosyal bir şekilde çevreye uyum sağladığını vurgular.¹⁰⁹ Ayrıca, çocuğun yetişkinlerin davranışlarını örnek alarak kendi davranışlarını şekillendirdiğini belirtir. Bu durum, davranışlarımızı öğrenmenin temelini oluşturur.¹¹⁰

Vygotsky'ye göre zihinsel gelişim, toplumda mevcut olan 'ideal' ile etkileşim içinde gerçekleşen bir süreçtir. Bu sürecin düzenlenmesi ve ilerletilmesi, eğitim süreci aracılığıyla sağlanır. Çocuklar, yetişkinlerin rehberliği ve örnek davranışları olmadan kendi başlarına herhangi bir etkinlik gerçekleştiremezler. Vygotsky, toplumsal gelişimin eski yönlerini değiştiren yeniliklerin, yaşa bağlı gelişimin stabil dönemlerinin sonunda ortaya çıktığını savunur. Bu yenilikler, çocuğun bilincini yeniden şekillendirir. Bilinç, zihinsel bir süreci temsil eder ve dini bilinç de bu sürecin bir parçasıdır. Dini bilinç, bireyin inançlarını ve bilgilerini anlama yeteneğini ifade ederken, aynı zamanda kişinin çevresinin farkında olmasını ve öz farkındalığını kaybetmemesini de içerir. Bilgi ise bireyin diğer insanlarla etkileşimde bulunduğu süreçte oluşur; dolayısıyla bireysel olarak bilgi üretmek mümkün değildir.

¹⁰⁵ Davydov, *Teoriya Razvivayuşego Obuçeniya* (Moskova: İntor, 1996), 404.

¹⁰⁶ Spazmodik – gelgitli, inişli çıkışlı, ihtilalî anlamındadır.

¹⁰⁷ Elkonin, *Vvedeniye v Psikhologiyu Razvitiya* (Moskova: Trivola, 1994), 13-44.

¹⁰⁸ Vygotsky, *Problema Razvitiya Psikhiki*, 3:136.

¹⁰⁹ Vygotsky, *Problema Razvitiya Psikhiki*, 3:85.

¹¹⁰ Vygotsky, *Problema Razvitiya Psikhiki*, 3:122.

Çocuklarda dini bilincin gelişimi, sadece dini duygunun gelişimine bağlı değildir. Bedensel, duygusal, dil, bilişsel ve sosyal gelişimler de çocuktaki dini duygu ve anlayışın gelişiminde önemli rol oynamaktadır.¹¹¹ Vygotsky'ye göre, çocuklarda dini bilincin uyanması ve gelişiminde etkili olan faktörler şunlardır: 1. Doğal gelişim, 2. Ailenin ve çevresindeki diğer yetişkinlerin tutumları, 3. Dini konuların doğrudan öğretilmesi.

Batılı araştırmacılar Vygotsky'nin gelişim teorisine ya bilişsel gelişimsel¹¹² ya da bağlamsal¹¹³ açıdan yaklaşmışlardır. Ancak A. K. Bolotova ve O. N. Molčanova'ya göre, Vygotsky'nin gelişim teorisinin ele alınması gereken birçok yönü vardır. Bu yönler ciddi araştırma ve değerlendirmeye ihtiyaç duymaktadır. Özellikle kültürel-tarihsel teori açısından önemlidir.¹¹⁴ Berk ve Kayl¹¹⁵ adlı araştırmacılar, Vygotsky'nin sosyo-kültürel teorisini de çalışmalarında bağlamsal boyuta eklemişlerdir. Onlara göre Vygotsky, çocukların düşüncelerinin, gelenek göreneklerinin ve kültürel yeniliklerinin yetişkinler tarafından nasıl aktarıldığını ve sunulduğunu ortaya koyan ilk psikologdur. Ancak, Rus psikologlara göre¹¹⁶ Vygotsky'nin kültürel-tarihsel teorisi çocuk gelişiminin kaynağını bağlamdan ziyade kültür olarak tanıtmakta ve aynı zamanda çocuk gelişiminin biçimini, yönünü ve itici güçlerini yeni bir bakış açısıyla sunmaktadır.¹¹⁷

Dvoynin,¹¹⁸ Vygotsky'nin kültürel-tarihsel psikolojisinde yer alan 'bilincin yapısı' konusundaki düşüncelerini 'dini bilincin' doğasını analiz etmeye çalışarak ele alır. Ona göre, Vygotsky'nin çalışmaları, zihinsel gelişimin sosyal ve kültürel belirleyicilerini göz ardı etmeden veya en aza indirgemenen, bilişsel din bilimi ve evrimsel din psikolojisi gibi alanlara uygulanabilir bir alternatif sunmaktadır. Vygotsky'nin işaret-sembolik araçlar üzerine yaptığı araştırmalara dayanarak, dini, tarihsel olarak gelişmiş kültürel araçların özel bir sistemi olarak değerlendirilebilir. Bu araçlar, bireyin zihninde ve davranışlarında kontrol sağlayabileceği bir yapı sunar.¹¹⁹

Dvoynin, Vygotsky'nin kültürel-tarihsel psikoloji perspektifini dikkate alarak dini bilincin doğası hakkında bazı sonuçlar ortaya koymuştur. Bu sonuçlar şunlardır:

1. Dini bilinç, belirli bir dini geleneğin sözel, işaret ve sembolik araçlarına hâkim olma sürecinde ortaya çıkan bir zihinsel işlev sistemidir.
2. İnananlarda dini bilinç, entelektüel ve duygusal süreçleri birleştiren dinamik semantik sistemler olarak gelişir.
3. Dini bilincin kökeni sosyal bir olgudur.
4. Dini bilinç, kişinin kendi ruhuna ve davranışlarına hâkim olma sürecinde ve durumun psikolojik hakimiyetinde gelişir.

¹¹¹ Mualla Selçuk, *Çocuk Eğitiminde Dini Motifler* (Ankara: T.D.V. yay., 1990), 70.

¹¹² Krayg G., *Psihologiya Razvitiya*, 74-79.

¹¹³ Kayl R., *Detskaya Psihologiya*, 60-77.

¹¹⁴ Bolotova & Molčanova, *Psihologiya Razvitiya*, 35.

¹¹⁵ Berk, *Razvitiye Rebyonka*, 48-50; Kayl R., *Detskaya Psihologiya*, 60-77.

¹¹⁶ Örneğin: Obuhova L. F., *Vozrastnaya Psikhologiya*.

¹¹⁷ Bolotova & Molčanova, *Psihologiya Razvitiya*, 90.

¹¹⁸ Dvoynin, "Priroda Religioznogo Soznaniya", 138-139.

¹¹⁹ Dvoynin, "Priroda Religioznogo Soznaniya", 139.

5. Dini bilinç, özellikle faaliyetlerde ve dini gruplarda ortaya çıkar.

6. İşlevsel bir terim olarak dini bilinç, dini anlamların kendi gerçekliklerini anlamlandıran zihinsel işlevlerdir.

7. Dini bilinç, özne-nesne birliği ile tanımlanan bir durumdur. Bu durum, kişiyi dini semboller ve işaretler aracılığıyla gerçeklik üzerinde psikolojik bir etkiye açık hale getirir.

8. Dini bilincin oluşum mekanizması, bireyin davranışını işaret-sembolik aracılığıyla hizmet ederek dini psikolojik araçları (dini nesnelere, imgeler, anlamlar, ritüeller) kullanır.¹²⁰

7. Dünya Görüşü ve Dini Gelişim

Gelişim sürecinde, bireyin kendisi ve toplumla olan ilişkilerindeki statü değişiklikleriyle birlikte dünya görüşü de evrim geçirir. Bu zorlu dönemlerin üstesinden gelebilmek için, yeni benliğini olumlu bir şekilde algılamayı öğrenmek büyük bir önem taşır.

Kişiliğimizin 'dünya görüşü' hem maddi hem de manevi değerlerin bir birleşimidir. Bu yapı, sosyo-ekonomik, siyasi ve kültürel koşulların yanı sıra eğitim ve yetiştirilme biçiminden etkilenir. Son dönemlerde, beslenme ve tasarruf gibi pragmatik ve kişisel eğilimlerin yanı sıra dini, mistik, bilimsel olmayan ve milliyetçi eski dünya görüşleri de yeniden ortaya çıkmaktadır. Farklı mezhepsel düşüncelerin çocukların bilinci üzerindeki olumsuz etkileri ise en rahatsız edici unsurlardan biridir.

Bu mesele, dünya görüşünün oluşumuyla yakından ilişkilidir; zira dünya görüşü kendiliğinden oluşmaz. Aksine, birey ile gerçeklik arasındaki etkileşimin aktif bir süreci olarak ortaya çıkar. Bu süreç, belirli koşullara dayanan bir durumu içerir. Öncelikle, sosyal ilişkilerin çeşitliliği ve çelişkili yapısı, yeni bir dünya görüşünün gelişimini zorunlu kılar. Bu yeni bakış açısı, dünyaya farklı bir perspektiften bakma ve sosyal ilişkilerin diyalektik gelişimini anlama yeteneği kazandırır. Ayrıca, bir çocuğun dünya görüşünün oluşumunu incelemek, yalnızca psikoloji ve pedagojinin değil, aynı zamanda sosyal felsefenin de katkısıyla acil sorunları çözmek için gereklidir. Eğitim sistemi, aşırı bilgi yüklemesi, anarşi ve uyum sorunları gibi üç ana sorunla karşı karşıyadır. Eğitimin sosyal bir kurum olarak rolünün zayıflaması, çocukların sosyalleşme sürecinin düzensizleşmesine neden olur. Bu nedenle, bireyin dünya görüşünün oluşumunda okul eğitiminin önemi belirgin hale gelir. Son olarak, modern çocuğun dünya görüşü, hayatın yeni gerçekleri üzerinde sosyal bir etki olarak şekillenmelidir.

Vygotsky'ye göre, çocuğun kültürel gelişimi, dünya görüşünün bütünsel bir yansımasıdır. Dünya görüşünü incelemek, çocuğun kültürel gelişimini yaşa bağlı değişikliklerle birlikte değerlendirmemize olanak tanır. Vygotsky, kültürel gelişimin en

¹²⁰ Dvoynin, "Priroda Religioznogo Soznaniya", 140.

yüksek seviyesinin kişilik veya davranış değil, doğrudan dünya görüşü olduğunu savunur. Dünya görüşü, bireyin kişiliğini ve davranışlarını şekillendiren temel bir unsurdur.¹²¹ Yeni doğan bebeklerin belirli bir ‘dünya görüşü’ yoktur ve bu görüşün tam anlamıyla oluşması genellikle ergenlik dönemine kadar gerçekleşmez. Bu durum, daha çok bir ‘dünya eylemi’ meselesidir. Bireyin kişiliği bütünsel bir şekilde gelişir. Kişi, belirli bir davranış biçiminde ustalaştığında, bu yeteneğini en üst düzeye çıkarabilir. Kültürel gelişimin temelinde, bireyin kendi davranış süreçlerinde ustalaşması yatar; ancak bu ustalaşma için kişiliğin oluşması gereklidir. Dolayısıyla, belirli bir işlevin gelişimi her zaman kişiliğin gelişimine bağlıdır. Konuşma yoluyla sosyal işlevlerin kazanılması (dikkatin zenginleştirilmesi) ve alet kullanımıyla doğal organoloji’nin¹²² sınırlarının aşılması, yaşamın ilk yıllarında en önemli değişikliklerin temelini oluşturan iki kritik aşamadır.¹²³ Vygotsky’nin “Çocuğun Kişiliğinin ve Dünya Görüşünün Gelişimi”¹²⁴ adlı eserinde, çocuğun dünya görüşünün gelişiminde beş aşamanın temel hatları çizilmektedir:

1. Her aşama, belirli dünya görüşü alanlarının farklılaşması ve dünya eyleminin kendine özgü doğası ile belirginleşir. İlk aşama ‘büyülü’ olarak adlandırılır. Bu dönemde, çocuğun kişiliği ve dünya görüşü yaşamının ilk yılında bir bütün olarak birleşmiştir. Çocuk, kendi bedeninde gerçekleşen süreçlere paralel olan şeylere bağımlıdır. Dış dünya ile iç dünya arasındaki ilişki, bu iki dünyanın özdeşliği ve ayrılmazlığına dayanır.

2. Çocuğun gelişiminde iki önemli değişiklik belirleyicidir: organik ve kültürel değişim. Organik değişim, çocuğun dikey yürüme becerisinin gelişmesiyle mekâna uyumunu, nesnelere üzerindeki kontrolünü ve el hareket kabiliyetini artırır. Kültürel değişim ise konuşma becerisinin gelişimiyle ilgilidir; bu süreç, çocuğun düşünme ve hafıza işlevlerini yeniden yapılandırır ve konuşma, dünyayı etkilemenin aracı haline gelir. Çocuğun benlik kavramı, sosyal etkileşimler aracılığıyla gelişir ve kişilik, bu etkileşimlerin bir yansıması olarak şekillenir. Dolayısıyla, kişilik içsel bir sosyal olgu olarak tanımlanabilir.

3. Çocuğun dünya görüşünün gelişiminde bir sonraki tipik aşama, ‘oyun çağı’ olarak adlandırılan özel bir çocuk davranış biçimidir. Bu dönemdeki çocuk, kişiliğini ve dünya görüşünü şekillendirme konusunda hâlâ belirsizlik yaşamaktadır. Çocuk, farklı biçimlere girebilir ve çeşitlilik gösterebilir; ancak dikkat çekici olan, çocuğun benliği ve çevresindeki unsurların değişkenliğine ve istikrarsızlığına rağmen her şeyin içinde, her şeyde var olabilmesidir. Bu aşamada çocuk, oyun aktivitelerini ciddi etkinliklerle karşılaştırmaz.

4. Okul çağına ulaştığında çocuk, daha tutarlı bir kişilik ve dünya görüşü oluşturmaya başlar. Bu dönemdeki çocuk hem sosyal ilişkilerde daha aktif hem de

¹²¹ Vygotsky, “Razvitiye Liçnosti i Mirovozreniya Rebyonka”, içinde *Psihologiya Liçnosti*, ed. Gippenreyter Yu. B. & Puzyrey A. A. (Moskova: İzdatelstvo Moskovskogo Universiteta, 1982), 161-165.

¹²² Organoloji – çalgı aletleri inceleyen bilim dalı, çalgı bilimidir.

¹²³ Vygotsky, “Razvitiye Liçnosti”, 161-165.

¹²⁴ Çocuğun Kişiliğinin ve Dünya Görüşünün Gelişimi – “Razvitiye Liçnosti i Mirovozreniya Rebyonka” adlı çalışma.

bireysel kimliğini daha belirgin bir şekilde ortaya koyan bir varlıktır. Sosyal deneyimlerin zenginleşmesi ve derinleşmesiyle birlikte çocuğun kişiliği gelişir, şekillenir ve olgunlaşır.

5. Çocuk, zamanla düşüncelerini kontrol etmeyi, düzenlemeyi ve seçim yapmayı öğrenir. 12 yaşına ulaştığında, benmerkezci düşünceyi geride bırakır ve düşünce süreçlerinde daha yetkin hale gelmeye başlar. Ergenlik dönemi, genç bireylerin hayatında en büyük değişimlerin yaşandığı bir süreçtir. Bu dönem, kendini keşfetme, kişilik geliştirme ve dünya görüşü ile tutum oluşturma aşamaları olarak değerlendirilir.¹²⁵

Kişiliğin yönü, dünya görüşü ve bireyin kendi kaderini tayin etme yeteneğiyle bağlantılıdır. Bu süreç, tutarlı bir motivasyon sistemi oluşturur ve hedef belirleme becerisini geliştirir. Sonuç olarak, bu durum bağımsız öğrenme ve eğitim yeteneğini de etkiler.

SONUÇ

Lev Semenoviç Vygotsky'nin erken dönem biyografik araştırmaları, onun Yahudi kökenli bir ailede büyüdüğünü ve Gümüş Çağı kültürü ile Yahudi gelenekleri içinde eğitim aldığını göstermektedir. Vygotsky, Yahudi tarihinin acılarını ve ulusal bilincin yeniden canlanmasını savunmuş, sosyalizmin maddi doyuma odaklanmasına karşılık Yahudiliğin ruhsal eşitliği hedeflediğini belirtmiştir. Erken dönem çalışmalarında varoluşsal ve dini motifler, zamanla bilimsel psikoloji tarafından daha fazla kabul görmüştür. Vygotsky, insan gelişimini sosyal bir süreç olarak ele alarak, çocuğun çevresiyle etkileşiminin önemini vurgulamış ve eğitimde 'işbirlikçi okul' modelini savunmuştur.

Vygotsky, kişisel gelişimin biyolojik ve sosyal faktörlerin etkileşimiyle şekillendiğini, duyguların zekâ ile bağlantılı olduğunu ve çocukların dini duygularını çevresel faktörlerden öğrendiğini ifade etmiştir. Duyguların düşüncenin temeli olduğunu savunan Vygotsky, çocukların eğitiminde duygusal faktörlerin önemini vurgulamıştır. Ayrıca, çocuğun sosyal çevresinin kişilik ve sosyal gelişim üzerindeki etkisini incelemiş, sosyalleşmenin içsel olgunlaşma ile uyumlu olduğunda daha etkili olduğunu belirtmiştir.

Kültürel-tarihsel psikoloji çerçevesinde, Vygotsky dini bilincin sosyo-tarihsel bir gelişim sonucu ortaya çıktığını ve dini faaliyetlerin başlangıçta kolektif olarak gerçekleştirildiğini ifade etmiştir. Dini bilincin gelişimi, bireyin ruhunu ve davranışlarını etkileyen kültürel araçların bir sistemi olarak tanımlanmıştır. Vygotsky, çocukların dünya görüşünün sosyal etkileşimler yoluyla şekillendiğini ve kişiliğin gelişiminin bireyin dünya görüşü ile ilişkili olduğunu vurgulamıştır.

¹²⁵ Vygotsky, "Razvitiye Ličnosti", 161-165.

KAYNAKÇA/REFERENCES

- Armaner, Neda. *Din Psikolojisine Giriş*. C. 1. Ankara, 1980.
- Berk L. E. *Razvitiye Rebyonka*. 6. bs. SPb.: Piter, 2006.
- Bolotova A. K., ve Molčanova O. N. *Psihologiya Razvitiya i Vozrastnaya Psihologiya*. Moskova, Samara, Minsk: Piter, 2018.
- BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmail, es-Sahîh, Çağrı Yay. İstanbul 1992, I-VIII.
- Çukovsky K. İ. *Ot dvuh do pyati*. Kiyev: GİDL, 1958.
- Davydov V. V. *Teoriya Razvivayuşego Obuçeniya*. Moskova: İntor, 1996.
- Dvoynin A. M. “Priroda Religioznogo Soznaniya v Optike Kulturno-İstoriçeskoy Psihologii L.S. Vygotskogo”. *Vestnik PSTGU, Bogosloviye. Filosofiya. Religiovedeniye*, sy 104 (2022): 123-43. <https://doi.org/10.15382/stur12022104.123-143>.
- EBÛ DÂVUD, Süleyman b. Eşas es-Sicistânî, es-Sünen, Çağrı Yay. İstanbul 1992, I-V.
- Elkonin D. B. *Vvedeniye v Psihologiyu Razvitiya*. Moskova: Trivola, 1994.
- İBN HANBEL, Ahmed b. Muhammed, el-Müsned, Çağrı Yay. İstanbul 1992, I-VI.
- Kasvinov S. G. *Sistema Vygotskogo*. Kharkov: Rayder, 2013.
- Kayl R. *Detskaya Psihologiya: Taynı Psihiki Rebyonka*. SPb.: Praym- EVRO-ZNAK, 2002.
- Kotik-Friedgut B., Friedgut T.H. A man of his country and his time- Jewish influences on LSVs worldview / / *History of Psychology*. 2008. V. 11. N1. P. 15-39.
- Krayg G. *Psihologiya Razvitiya*. SPb: Piter, 2000.
- Kreyn, U. *Teorii Razvitiya. Sekretı Formirovaniya Liçnosti*. SPb: Praym-EVROZNAK, 2002.
- Kuşat, Ali. “Bilişsel Gelişim Açısından Din-Fitrat İlişkisi”. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 15 (2012): 35-53.
- Obuhova L. F. *Vozrastnaya Psihologiya: Uçebnik*. Moskova: Pedagogicçeskoye Obşestvo Rossii, 2001.
- Öcal, Mustafa. *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*. 10. bs. Ankara: T.D.V.Y., 2018.
- Pamyatnaya Knijka Mogilevskoy Gubernii na 1910g. Mogilev: Gubernskiy statiçeskiy komitet, gubernskaya tipografiya, 1910.
- Polivanova K. N. *Psihologiya Vozrastnyh Krizisov*. Moskova: Akademiya, 2000.
- Rousseau J. J. *Emile*. Çeviren Ziya Ülker. 5. bs. İstanbul, 1961.
- Santrock J. W. *Child Development*. Madison; Dubuque: Brown & Benchmark, 1994.
- Selçuk, Mualla. *Çocuk Eğitiminde Dini Motifler*. Ankara: T.D.V. yay., 1990.
- Sobkin V. S. ve Klimova T. A. “Lev Vygotsky o Radosti i Skorbi (Komentarii k Statye ‘Mysli i Nastroeniya’)”. *Kulturno İstoriçeskaya Psihologiya* 13 (2017): 71-82. <https://doi.org/10.17759/chp.2017130309>.
- Stolyarenko L. D. *Osnovy Psihologii: Uçebnoye Posobiye*. Moskova, 2013.
- Studizba. “Neravnomernost Psihiçeskogo Razvitiya”. Erişim 08 Ocak 2024. <https://studizba.com/lectures/psihologiya/pedagogicheskaya-psihologiya/17869-neravnomernost-psihicheskogo-razvitiya.html>
- Uysal, Veysel. *Din Psikolojisi Açısından Dini Tutum, Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*. İstanbul: M.Ü.İ.F.V.yay., 1996.
- Valentina Nikolayevna Norina. “Sotsialnaya Situatsiya Razvitiya v Psihologii po Vygotskomu”, 23 Kasım 2022. https://spravochnick.ru/psihologiya/socialnaya_situaciya_razvitiya_v_psihologii_po_vygotskomu
- Vygotsky L. S. *Dramaturgiya i Teatr*. Editör Sobkin V. S. C. 1. 16 c. Polnoye Sobraniye Çoçineniy. Moskova: Lev, 2015.
- . *Psihologiya*. Moskova: EKSMO-Pres, 2000.
- . *Psihologiya İskustva*. Moskova: İskustvo, 1965.
- . *Psihologiya Razvitiya Çeloveka*. Moskova: Smysl, Eksmo, 2005.
- . *Pedagogicçeskaya Psihologiya*. Moskova: Astel, Lyuks, 2005.
- . *Pedagogicçeskaya Psihologiya*. Moskova: Pedagogika, 1991.

- . *Pedagogičeskaya Psihologiya: Učebnoye Posobiye*. Moskova, 1996.
- . “Razvitiye Ličnosti i Mirovoztreniya Rebyonka”. İçinde *Psihologiya Ličnosti*, editör Gippenreyter Yu. B. ve Puzyrey A. A., 161-165. Moskova: İzdatelstvo Moskovskogo Universiteta, 1982.
- . *Sobraniye Soçineniy. Voprosy Teorii i İstorii Psihologii*. C. 1. 6 c. Moskova, 1982.
- . *Sobraniye Soçineniy. Detskaya Psihologiya*. Editör Elkonin D. B. C. 4. 6 c. Moskova: Pedagogika, 1984.
- . *Sobraniye Soçineniy. Nauçnoye Naslediye*. C. 6. 6 c. Moskova: Pedagogika, 1984.
- . *Sobraniye Soçineniy. Osnovy Defektologii*. Editör Vlasova T. A. C. 5. 6 c. Moskova: Pedagogika, 1983.
- . *Sobraniye Soçineniy. Problema Obşey Psihologii*. C. 2. 6 c. Moskova: Pedagogika, 1982.
- . *Sobraniye Soçineniy. Problema Razvitii Psihiki*. Editör Metyushkina A. M. C. 3. 6 c. Moskova, 1983.
- . *Umstvennoye Razvitiye v Protseste Obuçeniya*. Moskova, Leningrad: Gosudarstvennoye Uçebno-Pedagogičeskoye İzdatelstvo, 1935.
- . *Voprosy Detskoy Psihologii*. Psihologiya Rebyonka. SPb.: Soyuz, 1997.
- Vygotsky L. S. & Luriya A. *Etyudy po İstorii Povedeniya: Obezmana, Primitiv, Rebyonok*. Moskova: Pedagogika-Press, 1993.
- Vygotsky L. S. “Avodim hoinu”, *Noviy Put*, 1917. No 11-12. 8-10, (İmza: L. S.Vygotsky).
- Vygotsky L. S. “Traurniye Stroki (Den 9 Ava)”, *Noviy Put*, 1916. No 27, 28-30, (İmza: L. Vygotsky).
- “Vygotsky Lev Semenoviç. İdei Pedagogiki i Vospitaniya”. Erişim 17 Şubat 2015. <https://pedsovet.su/publ/188-1-0-5564>.
- Zavershneva E. YU., “Evreyskiy Vopros v Neopublikovannih Rukopisyah L. S. Vygotskogo”, *Voprosy Psihologii*, 04.2012, 79-99.
- Zavershneva E. Yu. & Rene Van Der Veera, ed. *Zapisniye Knijki L. S. Vygotskogo. İzbrannoye*. Moskova: Kanon, 19017.
- Zeynep Nezahat Özeri. *Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi*. İstanbul: Dem Yayınları, 2004.
- Yavuz, Kerim. *Çocuğun Dünyası ve Gelişme*. İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları, 1992.
- Yörükoğlu, Atalay. *Çocuk Ruh Sağlığı*. 3. bs. Ankara, 1980.

Extended Abstract

Religious Development of Children on the Axis of Lev Vygotsky's Developmental Psychology

The aim of this study is to examine and understand how religious development occurs in individuals within the framework of L. S. Vygotsky's Developmental Psychology, particularly in the context of cognitive and cultural development. In line with this objective, the role of religion in Vygotsky's life and the religious elements in his works have been investigated.

Vygotsky's pre-revolutionary thoughts were shaped around the Jewish question. By criticizing different political movements, he believed that the spiritual rebirth of the Jewish nation had a genuine foundation only in Judaism. Vygotsky, who showed strong opposition to socialism and K. Marx's theories, sought justice and the common good while experiencing the challenges of his time. After the revolution, he continued to search for truth under the "bright light of atheism," pursuing this quest not in Judaism, but in the field of science.

The article examines topics such as religious consciousness, thought, religious feelings, social development, worldview, and cultural development. It is based on Vygotsky's research on magical thinking and mental functions carried out through sign-symbolic tools. Religious

consciousness is defined as culturally constructed tools that have developed historically. According to Vygotsky, religious consciousness is a psychological system formed by the internalization of the sign-symbolic tools of a specific religious tradition, shaping the human mind and behavior as a socially originated structure. It also emphasizes that complex mental processes and character structure are shaped by environmental factors because of a long developmental process, advocating for the unity of emotional and cognitive processes. Therefore, just as the social environment and culture are crucial in the psychological development of individuals, they are equally significant in their religious development.

According to Vygotsky, children learn the language and religious concepts of the culture they are born into. This process occurs through the events that children observe and experience in their surroundings. He emphasizes that religious expressions should be age-appropriate. Additionally, it reflects the cognitive developmental stages of children and indicates that religious education should be presented in a way that is suitable for their level of understanding.

Vygotsky argues that emotions and thoughts are an inseparable whole, noting that children's emotional states affect their learning processes and social relationships. Particularly until the age of 7, children express their emotions openly, but after this age, they learn to control and hide their feelings. Therefore, the early teaching of religious upbringing and moral values plays a critical role. In Islamic culture, practices such as teaching children to pray at the age of seven emphasize the importance of religious education during this early period. It also argues that the education system should be structured to support children's cognitive and emotional development. Collaborative models in education encourage children to learn by interacting with their social environments. This type of educational approach allows children to share their own experiences and learn from one another.

Religious development is not only an individual process but also a social phenomenon. Children learn religious concepts and values through their families, friends, and societal norms. Therefore, the importance of social interactions in religious education is significant. While Vygotsky emphasizes the role of social environments in individual development, he also notes that individuals' own internal processes must be taken into account.

As a result, Vygotsky's developmental psychology provides a comprehensive framework for understanding children's religious development. Children's cognitive and emotional growth is shaped through social interactions and cultural contexts. The development of religious awareness should be presented in an age-appropriate manner, taking into account their emotional states. Structuring the education system with collaborative models that encourage children to interact with their social environments will support their developmental processes. Vygotsky's work emphasizes the importance of social and cultural dynamics in individual development, offering new perspectives in the fields of education and religious development.

Keywords: Religious development, Vygotsky, Religious consciousness, Emotional and cognitive development, Worldview, Cultural-historical development.